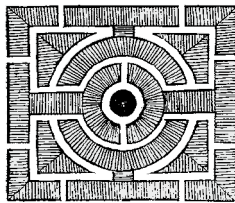

MEDDELELSER FRA
HAVEHISTORISK SELSKAB
NR 46 • 2016

FRA
KVANGÅRD
TIL
HUMLEKULE

*Årsskriftet er udgivet med støtte fra
Landsdommer V. Gieses Legat*

Havehistorisk Selskab

Selskabet har til formål at fremme oplysning om og kendskab til historiske haver og historisk havebrug, herunder at fremme forskning inden for området.

Selskabet igangsætter selv eller opfordrer andre til at udføre forskning og formidling, og samarbejder i størst muligt omfang med universiteterne og andre relevante institutioner samt enkeltpersoner.

Forskningsresultater søges offentliggjort og formidlet gennem foredrag og møder i Selskabet, udflugter til historiske lokaliteter og i form af artikler i Selskabets årsskrift.

Alle kan blive medlem af Havehistorisk Selskab.
Få gerne mere at vide om Selskabet på havehistoriskselskab.dk
eller skriv til havehistoriskselskab@gmail.com

Selskabets bestyrelse

Formand: Niels Mellergaard – landskabsarkitekt,
slotshavechef, Slots- og Kulturstyrelsen

Næstformand og kasserer: Bjarne Larsen – ph.d., hortonom,
Københavns Universitet

Sekretær: Lisbeth Brorsen – arkitekt

Web-master: Pernille Thomsen – landskabsarkitekt, Frederiksberg Kommune

Fondsansøgnings: Margrethe Floryan – ph.d., kunsthistoriker,
museumsinspektør, Thorvaldsens Museum

Fagredaktør: Louise Windfeldt – ph.d., hortonom, fagjournalist,
Københavns Universitet

Marketing: Tobias Bøllingtoft – historiker

Årsskriftets redaktion:
Louise Windfeldt, Bjarne Larsen og Pernille Thomsen

Forord

Havehistorisk Selskabs tema i 2016 var ”Havehistoriske inspirationskilder til nutidig landskabsarkitektur”. Foredrag og ekskursioner blev gennemført i samarbejde med Danske Landskabsarkitekter, Københavns Universitet (Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning) og Slots- og Kulturstyrelsen. Vores idé var at øge bevidstheden om, hvad det havehistoriske formsprog og havebrug kan bidrage med i en moderne sammenhæng. Blandt aktiviteterne har vi valgt fem artikler til årsskriftet, der hver på deres måde belyser og uddyber temaet.

De to første artikler beskriver, hvordan man har inddraget storbyens øgede behov for grønne arealer og regnvandshåndtering i renoveringen af Enghaveparken og Lindevangsparken. De to parker er begge elegante eksempler på havearkitektur fra omkring 1930 med klare bevaringsværdier, som man har respekteret i renoveringsarbejdet. Samtidig er løsningerne til håndtering af de stigende mængder regnvand blevet til en ressource for det gode og aktive byliv. Artiklen om Fredensborg Slotshave har fokus på genskabelse og fornyelse af parterret og Brede Allé. Haveanlægget trængte til restaurering, og desuden havde dele af det aldrig rigtigt fundet sin form efter, at det blev forladt ufærdigt af den franske arkitekt Jardin ved kongens død i 1766. Løsningen blev at gribe tilbage i havehistorien for at forstå Jardin og dernæst gå frem og tilføje, så forholdet mellem den stramme, viljebestemte barokhave og det bløde sjællandske landskab, som haven forbinder sig til, kunne finde en afklaret balance.

På Glorup Gods har fornyelsen af haveanlægget også skullet varetage offentlighedens behov for tilgængelighed og oplevelser, men samtidig har man ønsket at beskytte en zone omkring godset, så familien, der stadig bor her, får en privat og ugenert have. Artiklen om Sande-rumgaard bidrager med historien om, hvordan et romantisk haveanlæg, hvis struktur er næsten intakt, kan renoveres, så det på den ene side bevarer vildsomhed og naturscenarier men på den anden side nytænkes og nytolkes i sit romantiske udstyr af pavilloner, broer og høje.

Med deres forskellige vinkler på årets tema lægger artiklerne op til en fortsat diskussionen af, hvordan historiske anlæg kan renoveres, så deres værdier bliver respekteret samtidig med, at nutidens idealer og funktionskrav imødekommes. Her har det oprindelige haveanlægs idé ofte været inspirationskilde til nytænkte løsninger.

God læselyst!
Louise Windfeldt

SIMON HARBOE

Enghaveparken

Transformationen af et nyklassicistisk mesterværk

RESUMÉ • Enghaveparken er et særdeles velbevaret, nyklassicistisk parkanlæg på Vesterbro i København, der i 2013 blev klassificeret som værdigt til fredning. Parken gennemgår i løbet af 2017 og 2018 et større transformationsprojekt, som dels omfatter en istandsættelse og fornyelse af parkens landskabelige og arkitektoniske elementer, dels en indarbejdelse af regnvandsløsninger. Med sit dobbelte formål skal projektet være med til at løse to af hovedstadens mest presserende udfordringer: den intensiverede anvendelse af hovedstadens grønne områder, og regnvandshåndtering i tilfælde af ekstreme skybrud. De nye tiltag fjerner ikke nogen af det oprindelige anlægs bærende værdier men lægger sig som et fornyende lag på den nyklassicistiske struktur.

ABSTRACT • Enghaveparken is a well preserved, neo-classical park on Vesterbro (district) of Copenhagen, which in 2013 was considered worthy for listing. During 2017 and 2018 the park is undergoing a major transformation. This includes a restoration and renewal of the park's landscape and architectural elements, and incorporation of solutions to handle rainwater. With its dual purpose, the project will help to solve two of the capital's most urgent challenges: the intensified use of green areas, and rainwater management in cases of extreme rain. The new initiatives do not remove any of the park's original values but add as an innovative layer on the neo-classical structure.

Den særdeles velbevarede, nyklassicistiske Enghavepark på Vesterbro i København gennemgår i løbet af 2017 og 2018 en større transformation. Projektet blev påbegyndt i 2014 og omfatter dels en istandsættelse og fornyelse af parkens landskabelige og arkitektoniske elementer, dels en indarbejdelse af regnvandsløsninger.

Med sit dobbelte formål skal projektet være med til at løse to af hovedstadens mest presserende udfordringer. For det første skal parken istandsættes og fornyes for at imødegå den intensiverede

SIMON HARBOE • Specialkonsulent i Økonomiforvaltningen i Københavns Kommune og tidligere ansat i Kulturstyrelsen. Som medarbejder i Kulturstyrelsen udarbejdede Simon vurderingen af Enghaveparkens bærende bevaringsværdier og var rådgiver for dommerkomitéen i arkitektkonkurrencen om transformationen af Enghaveparken.

simonharboe11@gmail.com

anvendelse af hovedstadens grønne områder, som den demografiske udvikling medfører. En udvikling, der med op til 10.000 nye borgere om året, lægger et betydeligt pres på de brugsmæssige krav til parkerne. For det andet skal regnvandsløsningerne bidrage til at skabe rekreativ merværdi, og i tilfælde af ekstreme skybrud skal parken fungere som et stort forsinkelsesbassin, der midlertidigt kan tilbageholde op til 24.000 kubikmeter vand fra de højere beliggende byområder mod vest.

Enghaveparken er blandt Danmarks mest betydningsfulde parkanlæg og blev i 2013 listet som en af seks 1. prioriteter, hvad angår fremtidige landskabsarkitektoniske fredninger under bygningsfredningsloven¹. Selvom parken endnu ikke er fredet, har Slots- og Kulturstyrelsen, som myndighed for de fredede bygninger og landskabsarkitektoniske værker, fulgt transformationsprojektet siden starten i 2014. Slots- og Kulturstyrelsens holdning er overordnet, at transformationen skal ske med en sådan respekt for parkens landskabsarkitektoniske og kulturhistoriske værdier, at en fredning efterfølgende er mulig.

Disse tre forhold: en generel istandsættelse og fornyelse for at imødegå aktuelle brugerkrav, krævende regnvandsløsninger og en mulig fremtidig fredning kunne umiddelbart forekomme svært forenelige. Men i tilfældet med Enghaveparken viste vinderforslaget af den arkitektkonkurrence, der blev afholdt i 2014, at løsningen netop lå i forståelsen og bearbejdningen af parkens to væsentligste, oprindelige værdier: Den sociale intention og det nyklassicistiske formsprog.

Enghaveparken – en forbilledlig kommunal løsning på et socialt problem

Enghaveparken blev anlagt i 1928 – 1929 i et samarbejde mellem stadsarkitekt Poul Holsøe, der havde den nyuddannede arkitekt Arne Jacobsen ved sin side, og Københavns første stadsgartner V. Fabricius Hansen. Etableringen var ikke uproblematisk, da den medførte nedlæggelsen af ca. 160 kolonihaver, der siden 1895 havde ligget på pladsen.² Anlæggelsen var dog påkrævet, da Københavns Kommune i 1930'erne stod over for et accelererende pres på de grønne områder, som skyldtes den vækst, hovedstaden havde oplevet siden århundredskiftet. Den kraftige befolkningstilvækst betød, at hovedstadskommunernes indbyggertal fra 1901 til 1930 voksede fra 490.000 til 770.000 personer, og at antallet af boliger i samme periode blev fordoblet³. Vesterbro var, som datidens tættest befolkede bydel, kende-

Lufffoto af Enghaveparken. Foto: TREDJE NATUR, COWI og Platant.

Enghaveparken er mod nord, syd og vest omkranset af traditionelle karrebebyggelser, mens den mod øst er afgrænset af Enghavevej, der adskiller parken fra Enghave Plads. Parken er næsten kvadratisk, ca. 200 meter på hver led, og er udadtil skærmet af en omkransende hæk i bøg. Bag hækken er parken opdelt i et retvinklet og aksefast system af stier, hække og trærækker, der deler parken i seks veldefinerede rum, symmetrisk anlagt omkring en bred midterakse. I midteraksen findes vandhaves og mødeplads med tribune. Mod nord legeplads og staudehave. Mod syd boldplads og rosenhave. Soppebassinet i midteraksen er ikke oprindeligt, men blev anlagt sidst i 1940'erne. I parken findes to skulpturer, Venus med æblet af Kai Nielsen, opstillet i 1929, og Einar Utzon-Franks Ungdom, opstillet i 1952, samt flere mindre bygninger. De tæt bebyggede og trafikerede omgivelser er med til at understrege parkens funktion som Vesterbros eneste grønne, rekreative område.

tegnet ved meget få grønne områder og en overvægt af spekulative boligbebyggelser domineret af baggårdsbyggerier med små, mørke familieejligheder.⁴ Beslutningen om at etablere en ny park vest for Enghave Plads var kommunens forsøg på at imødekomme den stigende efterspørgsel på rekreative, grønne områder. Enghaveparken blev derfor allerede ved sin indvielse i april 1929 en folkelig succes. I den sammenhæng er særligt parkens legeplads interessant. Kommunen var her 10 år forud for sin tid, idet det først med Københavns Byggeslov i 1939 blev obligatorisk at etablere legepladser ved boliger.⁵

Slots- og Kulturstyrelsen har vurderet, at Enghaveparkens kulturhistoriske værdi i særdeleshed knytter sig til parken som et tidstypisk og velbevaret eksempel på et parkanlæg skabt for at løse en bymæssig og en social opgave i de tæt befolkede arbejderkvarterer. Parken er desuden et forbilledligt eksempel på den kommunale interesse for at skabe sundere leveforhold for arbejderklassen. For Slots- og Kulturstyrelsen har det været af stor betydning, at denne fortælling efter transformationen stadig er aflæselig og forståelig.

Et nyklassicistisk mesterværk.

Enghaveparken er et overordentlig velbevaret eksempel på et nyklassicistisk parkanlæg og derfor et væsentligt bidrag til forståelsen af perioden 1910 – 1930. Som stilistisk retning manifesterede nyklassicismen sig inden for byplanlægning, arkitektur og landskabsarkitektur. I sin søgen tilbage mod den klassicistiske arkitektur kan den anskues som en sidste udløber af den historicistiske periodes mangefacetterede forsøg på at finde skønheden og sandheden i historiske stilarter.⁶

Nyklassicismen var utvivlsomt et opgør med den næsten samtidige – men stærkt aldrende – nationalromantik men rummer i sin fascination af den klassicistiske arkitektur en vis grad af længselsfuld, romantisk eskapisme. Dette fik allerede midt i 1920'erne Poul Henningsen til at kritisere nyklassicismen for formalisme.⁷ Mere formalistisk og fortidig var nyklassicismen dog ikke end, at den arkitektonisk levede videre i den såkaldte "funktionelle tradition", der skulle vise sig at blive en af dansk arkitekturs største nationale og internationale succeser.⁸

Landskabsarkitektonisk søgte nyklassicismen at skabe enkle, monumentale helheder gennem en streng linjeføring og anvendelsen af rene, geometriske former. Fascination af afklarende former og rette linjer ses i Enghaveparkens gennemarbejdede grundstruktur. Den består af aksialt komponerede, retvinklede og funktionsforskellige rum, dannet og afgrænset af stier, hække og trærækker. I denne henseende er den nyklassicistiske landskabsarkitektur direkte inspireret af den samtidige arkitektur, der dyrkede en traditionel opdeling af bygningen i funktionsbestemte rum og værelser.

I Enghaveparken folder den symmetriske komposition sig ud omkring den brede midterakse med hovedindgang, vandhave, soppebassin og mødeplads med tribune. Disse er fælles fikspunkter, der sikrer balancen mellem på den ene side boldbanen og rosenhaven, og på den anden side legepladsen og staudehaven. Det nyklassicistiske formsprog ses tillige i det forhold, at parkens retvinklede stisystem er motivmæssigt gentaget i de mindre, hækomkransede særhaver. Det overordnede motiv består af en sti, der løber hele vejen rundt langs parkens omkransende hæk, og som krydses af en gennemgående sti, der forbinder de to sekundære indgange fra henholdsvis Lyrskovgade og Ny Carlsberg Vej. Dette motiv er gentaget i de to særhaver, hvor én sti løber hele vejen rundt om særhaven, der samtidig gennemskæres af to tværgående adgangsstier. Den skærmende hæk, der tydeligt afgrænser

Hovedindgangen med tromlerne af faxekalksten. Privat foto.

parkens intime rum fra de omkringliggende, tæt trafikerede gader, bidrager tillige til indtrykket af parken som en ideel, sluttet helhed, bygget op omkring et geometrisk og funktionelt rationale. Den omsluttende hæk og indgangenes placering understreger, at parken er beregnet til ophold og ikke – som hvis adgangen var sket gennem hjørnerne, der støder op til de trafikerede kryds – til gennemgang.

Ligesom parkens sociale formål, har Slots- og Kulturstyrelsen vurderet, at den velbevarede, nyklassicistiske grundstruktur har stor kulturhistorisk værdi og i videst muligt omfang bør bevares, såfremt parken efterfølgende skal fredes.

Parkens arkitektur

At perioden sidst i 1920'erne var en stilistisk brydningstid ses tydeligt i Enghaveparkens mindre bygninger, der varierer betragteligt i deres udtryk, selvom de alle er tegnet af arkitekten Arne Jacobsen. Bygningerne, der bestod af to boder ved hovedindgangen, to læskure og en musikpavillon, er blandt de tidligste værker af Arne Jacobsen, der ligeledes udformede parkens indgangspartier med de karakteristiske tromler i Faksekalksten og låger i smedejern.

Den istandsatte musiktribune samt det ene af de to istandsatte læskure. Privat fotos.

Illustration af vinderprojekt. Visualisering: TREDJE NATUR, COWI og Platant.

Den forsænkede multibane. Visualisering: TREDJE NATUR, COWI og Platant.
Den nuværende boldbane. Privat foto.

De to frugt- og isboder ved hovedindgangen, der blev revet ned i 1970, var oprindeligt opført i en moderne jern- og glaskonstruktion med kobberdækket tag. Begge boder bliver efter planen genopført med støtte fra Realdania.

Med støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond har det været muligt at renovere de to læskure og musiktribunen. Som kontrast til boderne er læskurene opført i et lettere romantisk formsprog med irgrønne, kalkede og espalierede facader samt tagflader beklædt med træspån.

Parkens arkitektoniske hovedværk er musiktribunen, der er placeret for enden af midteraksen, modsat hovedindgangen. Tribunen består af en enkel plint med værn af støbejern, hvorpå der står en kobberdækket kvartkugle. Dennes indre er udsmykket med et relief af Aage Nielsen Edwin, som forestiller Apollon og de ni musere. Tribunen har et åbenlyst nyklassicistisk tilsnit: den symmetriske placering og opbygning, den traditionelle plint, kvartkuglen, og relieffets direkte referencer til den antikke verden.

Med en mulig fremtidig fredning in mente har Slots- og Kulturstyrelsen lagt vægt på, at de eksisterende bygninger bevares, da deres forskelligartede fremtræden vidner om periodens stilistisk-ideologiske brydninger. Det er tydeligt, at modernistisk-funktionelle tendenser er på fremmarch, men de har på ingen måde fortrængt den historicistiske forkærlighed for et stemningsmættet, dekorativt udtryk og eksplicitte referencer til den klassiske verden.

Vinderprojektet af TREDJE NATUR, COWI og Platant

Vinderprojektet fra arkitektkonkurrencen er baseret på et enkelt og meget karakterfuldt princip. Princippet bevarer og videreudvikler konsekvent de geometriske strukturer i akser, stier, hække og trærækker, hvilket sikrer, at det nyklassicistiske formsprog bibeholdes. Her til kommer, at projektet fordobler de aktuelle trærækker så disse – ligesom oprindeligt – får karakter af alleer. Samtidig er forslagens robuste regnvandsløsninger tænkt ud fra en udpræget rekreativ vinkel og svarer dermed præcist på opdragets sociale intention om at tilpasse parken de intensiverede brugsmønstre, som byudviklingen medfører.

Vinderforslaget gik dog imod konkurrenceprogrammets ønske om håndtering af regnvandet på overfladen, idet der etableres et underjordisk vandreservoir i rosenhaven. Ideen med reservoiret er, at

hverdagsregnets tagvand fra oplandet opsamles og udnyttes til kunstvandring i parken og til byens fejebiler. Desuden recirkuleres vandet i parkens nye, rekreative elementer, herunder i den springvandhave, der etableres foran musiktribunen.

Langs stierne og foran hovedindgangen etableres vandrender, der som en ornamentering af terrænniveauet understøtter parkens stringente, geometriske struktur og som ved større regnmængder udgør et pragmatisk vandføringssystem. Både rosenhaven og staudehaven bibeholdes som selvstændige, hækomkransede særhaver. De tilpasses dog en nutidig og mere mangfoldig anvendelse med eksempelvis et større espalier i rosenhaven samt nyt inventar i staudehaven, der omdøbes til bibliotekshaven.

Parkens karakterfulde, omkransende hæk bibeholdes, og set udefra er den stringente adskillelse af det tæt trafikerede og bebyggede offentlige rum fra parkanlægget således fastholdt. To nye indgange på langsiderne mod nord og syd gentager det allerede eksisterende stiforløb, som ses i særhaverne.

I tilfælde af kraftige skybrud kan reservoiret under Rosenhaven ikke tilbageholde alle de potentielle kubikmeter vand, og derfor transformeres den nuværende – temmeligt triste – boldbane til en 3 meter dyb, forsænket multibane med terrasserede, flerfunktionelle kanter. Multibanen vil i det daglige kunne anvendes til en række forskellige idrætsformer, mens den i tilfælde af meget kraftige skybrud fungerer som åbent opsamlingsbassin.

Forslagets mest markante skybrudssikring – og nyskabende, rekreative element – er etableringen af et dige, der løber langs parkens tre lavest liggende sider inden for den omgivende hæk. Diget udnytter parkens lette terrænfald til at skabe en form for “fejebakke”, der i tilfælde af ekstreme skybrud fungerer som et forsinkelsesbassin. Når réservoir og boldbane er fyldt, skal diget holde de sidste af de potentielle 24.000 kubikmeter vand inde i parken, indtil kloakkerne igen har tilstrækkelig kapacitet. Da diget kun skal fungere som forsinkelsesbassin i tilfælde af ekstrem regn, er der integreret en række siddepladser, vandkar, skotter og mini-sluser samt en permanent vandrende på toppen, der i det daglige får vand fra reservoiret under Rosenhaven. Diget imødekommer dermed efterspørgslen på nye og varierende funktionaliteter til parkens besøgende uden at gå imod den nyklassicistiske parks grundstruktur.

Vinderforslaget giver med sin pragmatiske og nyskabende tilgang til regnvandsløsningernes rekreative anvendelse og respektfulde

Illustration af diget inden for den omkransende hæk samt af diget efter voldsomt skybrud. Visualisering: TREDJE NATUR, COWI og Platant.

forståelse for parkens kulturhistoriske værdier et intelligent svar på, hvordan intensiveret anvendelse og klimaudfordringer kan kombineres. Desuden viser det, hvordan en historisk kontekst kan fungere som inspirationskilde til nutidig landskabsarkitektur. De nye tiltag i vinderprojektet fjerner ikke nogen af det oprindelige anlægs bærende værdier men lægger sig som et fornyende lag på den nyklassicistiske struktur. Forslaget hverken mimer eller kopierer det oprindelige anlæg men fremstår derimod som en elegant videreudvikling, der med sin tilstedeværelse i lige så høj grad fremhæver den oprindelige parks egenart og særlige kendetegn som sig selv. Hermed indfrier vinderforslaget også – ganske som i 1929 – intentionen om, at Enghaveparken skal være et socialt attraktivt og velfungerende grønt område, hvor funktionelt forskellige rum adskilt af træækker, stier og hække giver plads til ro, fri leg, sociale arrangementer og sportsaktiviteter for såvel børn og unge som ældre.

Fakta om projektet

Bygherre er Københavns Kommune, HOFOR (Hovedstadsområdets Forsyningsselskab) og Områdefornyelsen Centrale Vesterbro. Rådgiverteamet består af TREDJE NATUR, COWI og Platant. Periode: 2014 – 2018.

Noter

1. *Rapport fra Arbejdsgruppen om fredning af selvstændige landskabsarkitektoniske værker*, Kulturstyrelsen 2013, s. 27
2. Kirkeby, Christian og Christensen, Frantz, *Den store plads og park på Vesterbro, Enghave Plads og Enghaveparken, fra deres oprindelse frem til Metrobyggeriet på pladsen*, Vesterbro Lokalhistoriske Forening og Arkiv, 2011, s. 28.
3. Langberg, Harald, *Danmarks Bygningskultur II*, Gyldendal, København 1955, s. 190.
4. Aakjær, Svend, Lebech, Mogens og Norn, Otto, (red.), *København før og nu, Bind V*, Alfred G. Hassings Forlag, København 1950, s. 232 -235.
5. Lund, Anne Marie, *Guide til dansk havekunst år 1000 – 1996*, Arkitektens Forlag, København 1997, s. 21.
6. Faber, Tobias, *Dansk Arkitektur*, Arkitektens Forlag, København 1963, s. 168.
7. Sestoft, Jørgen og Christiansen, Jørgen Hegner, *Guide til dansk arkitektur I 1000 – 1966*, Arkitektens Forlag, s. 34.
8. Millech, Knud, (red.) Fisker, Kay, *Danske arkitekturstrømninger 1850-1950*, Østifternes Kreditforening, København 1951. Faber, Tobias, *Dansk Arkitektur*, Arkitektens Forlag, København 1963.

Litteratur

- Faber, Tobias, *Dansk Arkitektur*, Arkitektens Forlag, København 1963.
- Kirkeby, Christian og Christensen, Frantz, *Den store plads og park på Vesterbro, Enghave Plads og Enghaveparken, fra deres oprindelse frem til Metrobyggeriet på pladsen*, Vesterbro Lokallistoriske Forening og Arkiv, 2011.
- Langberg, Harald, *Danmarks Bygningskultur II*, Gyldendal, København 1955.
- Lund, Anne Marie, *Guide til dansk havekunst år 1000 – 1996*, Arkitektens Forlag, København 1997.
- Millech, Knud, (red.) Fisker, Kay, *Danske arkitekturstrømninger 1850-1950*, Østifternes Kreditforening, København 1951.
- Rapport fra Arbejdsgruppen om fredning af selvstændige landskabsarkitektoniske værker*, Kulturstyrelsen 2013.
- Sestoft, Jørgen og Christiansen, Jørgen Hegner, *Guide til dansk arkitektur I 1000-1966*, Arkitektens Forlag.
- Aakjær, Svend, Lebech, Mogens og Norn, Otto (red.), *København før og nu, Bind V*, Alfred G. Hassings Forlag, København 1950.
- www.tredjenatur.dk

Klimatilpasning af Lindevangsparken på Frederiksberg

RESUMÉ · I november måned 2015 kunne Frederiksberg Kommune invitere borgerne til indvielse af Lindevangsparken og Sløjfen efter halvandet års ombygning og klimatilpasning. Den populære bypark er stadig et grønt åndehul for byens beboere, men tjener nu også som læringsunivers for skolebørn, vandlegeplads for de mindre børn og som aflastning for kloakkerne ved ekstrem regn. I fremtiden bliver regnvand ledt uden om kloakkerne og kommer i stedet til sin ret som rensset vand, man kan nyde synet af og lege med. Det er klimatilpasning med merværdi.

ABSTRACT · In November 2015, the Municipality of Frederiksberg could invite the citizens to the inauguration of the Lindevang Park and Sløjfen after one and a half years of reconstruction and climate adaptation. The popular city park is still a green oasis for the city residents, but it now also serves as a learning universe for school children, water playground for smaller children and relief for sewers by extreme rain. In the future rain is separated from the sewers and instead the purified water can be enjoyed by sight or to play with. This is climate adaptation with added value.

Indledning

Udsigten til flere skybrud og oversvømmelser har fået landets kommuner til at omsætte klimatilpasningsplaner til virkelighed og i den forbindelse at anse de stigende regnvandsmængder som en ressource for det gode og aktive byliv. For at kunne rumme de store vandmængder i byernes ofte hårdt belagte områder er det oplagt at inddrage eksisterende grønne områder og at tænke flere funktioner ind i byens eksisterende rum, parker og pladser. Ved at tilpasse og forme det urbane landskab på overfladen og flytte regnvandet fra usynlige rør og ledninger under jorden til byens gulve og grønne rum, kan løsningerne komme boligområder og offentlige rum til gavn i form af færre oversvømmelser og nye rekreative områder, der inviterer til leg og interaktion med vandet og omgivelserne.

Lindevangsparken, set fra øst mod vest i den nordlige ende ved legepladsen, kort efter indvielsen i 1932. Foto: frederiksbergbilleder.dk

Parkens historie

Lindevangsparken ligger på et areal, der tidligere var en del af Reeberg Fælled. Fælleden blev erhvervet af Frederiksberg Kommune i 1898. Dengang lå den omgivet af åbne marker på alle sider, mod nord dog afgrænset af den nuværende Finsensvej.

I 1930 besluttede kommunalbestyrelsen at friholde et større område på 33.000 m² for bebyggelse, og her blev der i årene 1931-32 etableret det grønne friareal Lindevangsparken. Parken blev placeret centralt i Lindevangskvarteret, der allerede var delvist bebygget og med planer om endnu tættere bebyggelse af fire-fem etagers huse. Der var derfor behov for en "friluftspark" eller "folkepark", hvor beboerne kunne opholde sig udendørs, spadsere, hvile sig i fritiden og børn lege uforstyrret.

Parken, der fik adgang fra alle fire hjørner, bestod af en vidtstrakt græsplæne med enkeltstående træer og blomsterbede. Uden om plænen var der en gangsti med bænke, der blev afskærmet af en randbeplantning med træer og buske for at skabe ro og læ mod de omkringliggende veje. I parkens nordlige ende blev der etableret to legepladser. En for henholdsvis små og store børn, adskilt af en cementbane, der om sommeren kunne bruges som soppébassin og om vinteren som skøjtebane.

Parkområdet blev fredet som friareal i 1960, og den oprindelige dispositionsplan med en stor græsflade og træer i den sydlige del og legepladsområde mod nord er i store træk bibeholdt.

Eksisterende kvaliteter

Lindevangsparken er kendetegnet ved at være en klassisk bypark – et grønt åndehul midt i den tæt bebyggede by. Parken rummer mange forskellige rekreative funktioner som boldbane, legeplads og soppebassin og et stort plæneareal, der er populært til solbadning om sommeren. Op til parken ligger Lindevangsskolen og en række karrébebyggelser med andels- og lejeboliger.

Kvaliteterne er åbenlyse, når man besøger parken en dejlig solskinsdag i maj måned: Børnefødselsdag på plænen, boldspil og leg i områder der er indrettet hertil, gamle folk på bænke kigger på, hundeluftere mødes, og der høres kvinden fra forårsglade fugle i de tætte, kratbevoksede partier. Parken har på sin vis det hele og ser umiddelbart ud til at fungere rigtig fint som oase og bydelspark midt på Frederiksberg.

Beplantningsrammen virker indefra som en kvalitet. Den samler og beskytter parkens rum, skaber afstand til trafikken, er et levested for massevis af småfugle og etablerer en klar definition af at være inden for eller uden for parken. På trods af parkens funktion i forhold til bydelen og de åbenlyse kvaliteter, der skaber liv i parken indefra, oplevedes relationen og tilkoblingen af byrummene omkring uklare. Parken lukkede sig om sig selv så den virkede utilgængelig udefra, og de dele af parken som fremstod tilgroede og hengemte tiltrak om aftenen et andet og mere tilpasset miljø i parken, end det man oplevede en solskinseftermiddag.

Lindevangsparken er et særligt sted – en park i byen med sine egne funktioner og rekreative kvaliteter, et afgrænset landskabeligt rum, der i kraft af sine store, værdifulde træer, tæt beplantede kanter, rumlige variation og frodighed definerer sig selv og har kvaliteter, der giver bydelen identitet, skønhed, naturoplevelse, social kontakt og fysisk rekreation. Samtidig er det et af de få åbne grønne områder på Frederiksberg, hvor klimatilpasning er mulig. Den kombination har gjort parken til et oplagt sted at lave et klimatilpasnings- og skybruds projekt, der på samme tid renoverer parken, etablerer et helt nyt byrum og giver plads til store mængder regnvand.

Skybrud satte gang i klimatilpasningen

Den 2. juli 2011 forekom en ekstrem nedbørshændelse på Frederiksberg, både hvad angår volumen og intensitet. Hændelsen medførte

Plan over Lindevangsparken og Sløjfen. Solbærgrøften løber i hele den østlige side af anlægget og fra denne er der overløb til den runde scene nederst i den skålførmede græssoval. De blå streger/pile viser vandets vej. Marianne Levinsen Landskab.

skadevoldende oversvømmelser idet kloaksystemet ganske enkelt ikke kunne rumme de alt for store vandmængder. Nedbøren var så kraftig, at det beskidte vand blev presset op på terræn og flød til nærmeste lavpunkt på Peter Bangsvej. De konkrete problemer på Frederiksberg med afstrømning af regnvand fra arealer nord for Lindevangsparken skabte en oplagt mulighed for at inddrage Lindevangsparken i en regnvandshåndteringsstrategi¹. Samtidig blev det muligt at revitalisere parken i overensstemmelse med de eksisterende rumlige, landskabelige og sociale kvaliteter. Nu med vandet som et nyt lag – en ny fortælling, der kunne fastholde og forstærke Lindevangsparkens eksisterende kvaliteter.

Scenen er laveste punkt i plænen nye terræn, formet som en mægtig skål der bliver fyldt med regnvand ved ekstreme skybrudshændelser. Under scenen er et opsamlingsbassin, der tilbageholder regnvandet, så det ikke belaster de eksisterende regnvandsledninger i skybrudssituationer.

Betonbelægningen sikrer, at plænen laveste punkt ikke bliver et "mudderhul" efter store regnhændelser. Scenen fungerer som del af parkens liv med plads til ophold, leg, udeundervisning for skolens børn, teaterscene og samlingsplads.

Foto: Torben Petersen.

Børnehavebørn leger på scenen. Foto: Torben Petersen.

Landskabsarkitektonisk idé

Projektet Lindevangsparken og Sløjfen tager udgangspunkt i ønsket om at afkoble og tilbageholde regnvand i parken for at undgå belastning af det sårbare lavpunkt syd for parken. Vandet er elementet, der revitaliserer parken i både konkret og overført betydning. Beboere og nærmiljø inviteres ind i parken, der er blevet et eksperimentarium og legeplads for brugerne – med innovative tiltag i forhold til klimatilpasningsløsninger. De nye tiltag er udformet så de rummer dobbeltfunktioner, særligt med henblik på børn og unges leg og aktiviteter.

Det er projektets ide at arbejde med vandet, så det ud over at løse de praktiske problemer i forhold til afvanding og håndtering af regnvand, samtidig bliver rumlige, æstetiske, lærings- og oplevelsesrige elementer, hvis udformning kan have flere funktioner i samspil med parkens eksisterende kvaliteter, brugere og byen omkring.

Regnvandshåndteringen er en ny fortælling i parken, der har klare motiver hentet fra – og inspireret af -historiske haver. Særligt har den italienske renaissancehaves iscenesættelse af kildens udspring, løb, tæmning og præsentation af ”det rene vand” været et inspirerende afsæt for vandhåndteringen i Lindevangsparken. Det overordnede

motiv er her fortællingen om vandets bevægelse fra kildens udspring (her regnvand) i den nordlige del af parken, gennem "solbærgrøften" til et større skålformet areal med en stor scene som laveste punkt.

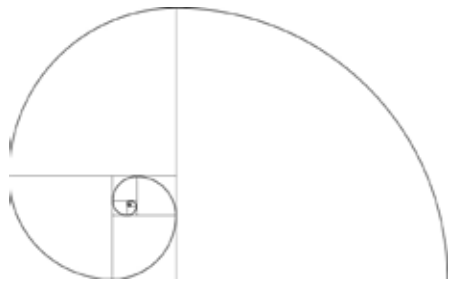
Men ligeledes gendigtes rokokkoens overraskende effekter, blandt andet med vand der uventet kommer til syne, forsvinder, plasker og springer op af jorden, der hvor man færdes. Dette er også en fortælling om vandets bevægelser gennem den moderne by. Vandet i byen er mystisk og overraskende – det ledes under jorden i rør, kommer til syne, pumpes og forsvinder – og flyder over der, hvor vi ikke regner med det. Projektet i Lindevangsparken forsøger at dyrke netop dette motiv: At vandet ikke har nogen logisk og synlig sammenhængskraft – men er overraskende dér, hvor det kommer til syne. At det kan måles, når det forsvinder (her ved opsætning af målestolper), at det kan gavne og muntre – og skabe rammer for nye bykulturelle aktiviteter.

Solbærgrøften, scenen og Fibonaccis spiralgeometri

Vandet ledes og nedsives gennem en 4 m bred, forsænket rende med filtermuld i bunden og solbærplanter på de brede skråninger. "Solbærgrøften" står det meste af tiden uden vand og er et stort legeområde for børn, der introducerer en vildere type af natur i parken. Målestolper, hoppesten og planter, der tåler både fugt og tørke, dækker grøftens bund og lokker børnene til – både når der er vand, og når renden ligger tør. Solbærbuske og rækker af æbletræer langs vandrendens sider er fælles frugthaver til parkens gæster og beboerne omkring – her er frugter nok til alle! Fra "solbærgrøften" er der et overløb, der via rør leder vandet til "Scenen" på græsfladen. Scenen er en stor cirkulær betonflade med plads til ophold i kanten. Den er det laveste punkt på det store græsareal – og ved store mængder af vand ledes vandet under jorden fra grøften til et opsamlingsbassin under scenen, hvorfra det siver op fra renden langs scenens periferi. Hele plænen skål bliver en 24-timers sø ved særlig store regnhændelser. Når vandet efter større vandskyl forsvinder igen, står scenen klar til brug: til dans, rulleskøjter, til udendørs auditorium og klasserum for skolens elever, til teaterforestillinger, kampsport mm.

Gaden "Ved Lindevangen" løber langs parkens østlige kant. Vejen fungerer som en åben vandrende, der med et naturligt fald ned mod Sløjfen leder regnvandet fra Finsensvej mod Peter Bangsvej. 700 m³ regnvand opsamles og forsinkes på Sløjfen.

En Fibonacci spiral approkimerer den gyldne spiral ved brug af kvarte cirkelbuer i kvadrater med en sidelængde svarende til Fibonacci-tal, her vist for kvadrattørrelserne 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 og 34. Den kan bruges i undervisnings-sammenhænge til læren om: talrækker, det gyldne snit, eksponentialsystemer, læren om naturens konstruktioner

Den tidligere sporvognsremise, Sløjfen, samler og opmagasinerer 700 m^3 regnvand, der kommer fra Finsensvej og ledes til pladsen via det eksisterende terrænfald i gaden "Ved Lindevangen". Pladsen kan rumme ca. 400 m^3 i et bassin under jorden og ca. 300 m^3 regnvand på overfladen. Sløjfen er belagt med teglsten i en forsænket form og omkranset af en ca. 80 m lang vandspiral formet præcist efter Fibonacci spiral. Regnvandet renses under jorden, og det rene vand bliver pumpet op og cirkulerer i vandmurens rende. Foto: Torben Petersen.

Børn leger og eksperimenterer med vandet på Sløjfen. Foto: Torben Petersen.

Vandspiralen på Sløjfen er proportioneret med udgangspunkt i Fibonaccis talsystem – og bruges som siddekant, hvor man kan følge vandets cirkulation i renden. Foto: Torben Petersen.

Med inspiration fra den tidligere sporvognssløjfe samles og ledes vandet i en stor bevægelse opbygget efter Fibonacci's spiralgeometri. Den næsten 80 meter lange spiralfornede vandmur på Sløjfen håndterer sammen med et underjordisk bassin i alt 700 m³ regnvand. Ca. 300 m³ opsamles og forsinkes i pladsens bevægede terrænform afgrænset mod Peter Bangsvej af vandmuren. Ca. 400 m³ regnvand ledes til i et bassin under pladsens gulv, hvor vandet efter rensning pumpes op og fortsætter sin cirkulation i spiralmurens vandrende som en præsentation af "det rene vand" i den italienske renæssancehave.

Pladsens organiske terrænform giver sammen med den spiralfornede vandmur Sløjfen sin særegne urbane karakter. Fuglekirsebærtræer udgør pladsens spredte grønne elementer. Muren med opholdspladser bidrager til at gøre den sydvestvendte plads til et inviterende mødested med caféliv og vandlegeplads.

Leg, læring og klimasikring for fremtiden

Projektets vandelementer udspringer af et konkret behov for håndtering af regnvand, men tilføjer på samme tid leg og liv, der hvor det rensede vand kommer til syne. Solbærgroften tilføjer en ny slags bynatur i parken med mere end 160 forskellige blomster og urter: Valmuer, okseøje, hør og akelejer blander sig med solbærbuske og æbletræer – tilført balanceelementer der opfordrer børnene til at lege i grøftens bund.

Den store skålform i græsplænen fastholder og forstærker den værdifulde åbne plæne i parken, og opsamler og tilbageholder samtidig store mængder regnvand ved særligt kraftige regnhændelser.

Vandspiralen, formet som Fibonacci's spiral kan bruges i undervisningssammenhænge til læren om: talrækker, det gyldne snit, eksponentialsystemer, læren om naturens konstruktioner og systemer fra mikro- til makrokosmos. Den brede, åbne rende der cirkulerer det opsamlede og rensede regnvand tiltrækker leg og aktiviteter på pladsen: børn sætter små medbragte både i vandrenden – konkurrerer om hvis båd der kommer først ud af bronze-udspyeren i vandmurens afslutning, zigzagger på løbehjul gennem vandstrålerne der springer op af pladsens gulv – og den sydvendte plads. Parken og sløjfen, der oprindeligt var endestation og remise for sporvognslinje 6, har fået en ny historie.

Solbærgrøften med hoppesten der opfordrer til leg og bevægelse. Grøften fungerer som forsinkelses- og nedslivningsbassin. 1000 solbærplanter og grøftekantsurter skaber en ny form for "bynatur". Foto: Torben Petersen

Med tiden bliver der æbler nok til alle. Foto: Torben Petersen

Noter

1. Klimatilpasning af Lindevangsparken er et pilotprojekt vedrørende klimatilpasning og skybrudssikring. Projektet er finansieret af Frederiksberg Kommune, Frederiksberg Kloak AS, Frederiksberg Forsyning, Frederiksberg Boligfond samt VANDPLUS, som er et partnerskab mellem Naturstyrelsen, Realdania og Lokale- og Anlægsfonden. NIRAS og Marianne Levinsen Landskab har været rådgivere på projektet. Projektet sikrer, at fremtidige regnhændelser ikke bliver ødelæggende for omkringliggende boligkvarterer.

Litteratur

- Bro, H. og Christensen, C. *Frederiksberg – hovedstadens grønne oase*. i: Frederiksberg gennem tiderne, 2013, Bind 36, s. 49-172.
<http://oplevel.frederiksberg.dk/lindevangsparken>
- <http://frederiksbergbilleder.dk/>
https://realdania.dk/samlet-projektliste/vandplus/nyheder/lindevangsparken-indvielse_091115
https://da.wikipedia.org/wiki/Den_gyldne_spiral

At tilføje jardin

Arbejdet med genskabelse og fornyelse af Brede Allé

RESUMÉ • I september 2013 kunne Slots- og Kulturstyrelsen invitere til indvielse efter restaurering af Fredensborg Slotshave med overværelse af kongehuset. Landskabsarkitekt Torben Schönherr havde genskabt og fornyet Brede Allé, parterret og alléens afslutning. Denne artikel er hans meget personlige fortælling om overvejelserne i forbindelse med arbejdet og samarbejdet med bygherren. Beundringen for arkitekten Jardin og hans idéer skinner åbenlyst igennem – der er anerkendelse fra en nutidig stor landskabsarkitekt til en historisk en af slagsen! Inspiration og greb til arbejdet blev herudover fundet i andre historiske referencer – særligt en anden af barokkens franske mestre: Le Notre.

ABSTRACT • In September 2013 the Agency for Culture and Palaces invited for inauguration after the restauration of Fredensborg Palace Garden, with the presence of the Danish Royal Family. Landscape Architect Torben Schönherr restored and renewed the Brede Avenue, parterre, and the avenue's end. This article is his very personal story about his reflection on the work, and the cooperation with the client. The admiration for the architect Jardin and his ideas shines clearly through – there is recognition from a contemporary great landscape architect for a historical one! Inspiration and grip in addition, was found in other historical references – especially another of the baroque architects: Le Notre.

I 2010 Udskrev Slots- og Kulturstyrelsen (SLKS) en konkurrence blandt 5 Landskabsarkitektfirmaer om genskabelse og fornyelse af Brede Allé og parterret ved Fredensborg slot, en konkurrence Tegnestuen Schönherr var så heldig at vinde.

Konkurrenceforslaget blev efterfølgende, gennem et samarbejde med SLKS, videreudviklet til det anlæg, som kan ses udført i dag. I dette samarbejde deltog fra SLKS Landskabsarkitekterne Niels Møllergaard og Christine Waage Rasmussen, slotsgartner Bjarne Nørgaard og arkitekt Mette Marciniak, sidstnævnte med ansvar for restaurering og nyhugning af Johannes Wiedewelts skulpturer. Fra tegnestuen deltog landskabsarkitekterne Sanne Slot Hansen, Sine Boye Villadsen, Nina Jensen samt undertegnede.

Baggrunden for konkurrencen var et haveanlæg, der var ved at være brugt op. Antallet af træer i dobbeltalléen var nede på næsten 60 % af deres oprindelige antal, og de resterende træer kunne hvert øjeblik vælte ned over Wiedewelts skulpturer. Disse var ligeledes i en sådan tilstand, at de enten skulle tilbagehugges eller helt udskiftes med nyhuggede.

I konkurrencefasen besøgte vi naturligvis Brede Allé mange gange. Jeg har den tro, at når der stilles en opgave med så stor en historisk tyngde, kan det være rigtigt først at læse stedet umiddelbart for derefter at fortabe sig i de historiske lyksaligheder.

Johan Cornelius Kriegers plan over Fredensborg Slotshave fra 1759.

Den Arkitektoniske idé

Brede Allé taler for sig selv.

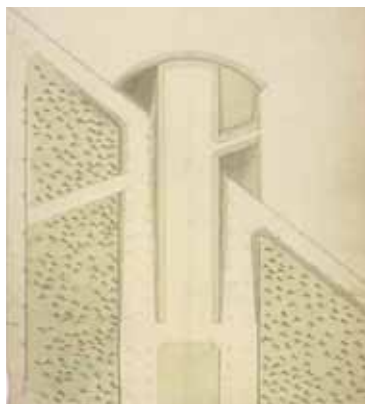
Dette fabelagtige greb, som Nicolas-Henri Jardin tilførte Kriegers plan ved at skabe en storslået åbning mod landskabet, virker stadig efter mere end 250 år. Samtænkning af havekunsten, billedhuggerkunsten og bygningskunsten som elementer i udveksling med landskabet udgør et hele, er ét værk. Kroppen oplever, at alle proportioner er i harmoni. Landskabet, haven, slottet er ikke enkeltdele, men én idé, og selv i sin noget forslidte fremtræden fremstod denne idé stadig kraftfuld og usvækket.

Tre ting virkede dog uforløste.

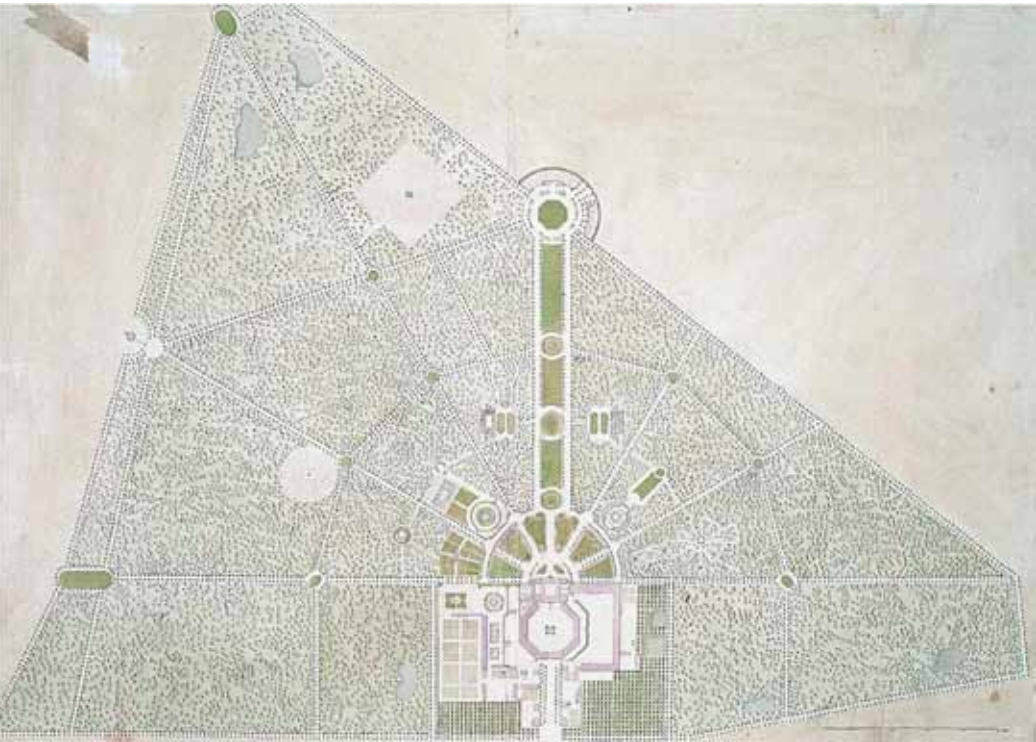
Den første var parterrets beskaffenhed som form og rum. Ved ankomsten fra slottets vestside virkede parterrerummet udflydende og tomt, og det var først i mødet med Brede Allé, at forståelsen af det samlede værks storhed indfandt sig. Vendt mod slottet mødte øjet en jordform, som beskrev en slap nedadgående bue, der sammenholdt med buksbommonogrammers retning *imod* slottet, syntes at modarbejde værkets hovedidé:

At alle bevægelser skulle udgå fra ét punkt, hvor eneherskerens magt over landskabet viste sig i bevægelser *ud* fra dette punkt. Ydermere var ideen om, at de grønne kabinetter, Vinhøsten, Skibsbakken og Ballonpladsen skulle fremstå som afsluttede rum, gået tabt. Det andet var Den Reserverede Haves manglende sammenhæng med det øvrige parterre. Kunne det være muligt at sammenbinde Den Reserverede Have med resten af parterret uden at privatheden i Den Reserverede Have gik tabt?

Det tredje var Brede Allés afslutning. Ufærdig som den var, da Jardin måtte forlade projektet ved Frederik d V's død i 1766, var det tydeligt, at der manglede sammenhæng mellem Brede Allé og de lavereliggende Dybe Allé og Frederik Madsens Allé. Også selve overgangen til landskabet virkede tilfældig og uden den nødvendige fasthed. Jardin viser flere forslag til en afslutning, og Jean Marmillod viser en afslutning, hvor en underføring forbinder Dybe Allé med Frederik Madsens Allé, et greb der også er brugt i Villa Gambarai i bakkerne uden for Firenze. Lægges dertil, at alléerne var udtjente og skulle fornys, var muligheden for nytolkning og restaurering af anlægget til stede. Alt naturligvis inden for en fastlagt økonomisk ramme. I konkurrencefasen lagde vi vægt på en enkel fortolkning af barokanlæggets overordnede idé og form.

Eksempler på Nicolas-Henri Jardins forslag til afslutning af Brede Allé fra ca. 1766. Rigsarkivet.

Ideal-plan af Nicolas-Henri Jardin, 1759. Frederik Vs Atlas,
Det Kongelige Biblioteks Kortsamling.

Slottet på bakken

Slottet på bakken var vores arbejdstitel. Et slot, som ved en accentuering af jordformerne tydeligt skulle kunne opleves som det højstliggende punkt i et forløb fra slottet og ud mod landskabet.

Dette skete ved to greb, der nytolker parterret og Brede Allé.

1. At løfte parterret.
2. At sænke Brede Allés forløb til et møde med Dybe Allé og Frederik Madsens Allé.

1. At løfte parterret

Ved at løfte parterret fra mødet med Ring Allé fra et nulpunkt mod vest til en højdeforskel på ca 0.5 m mod øst i mødet med Den Reserverede Have, skabtes en tydelig oplevelse af slottet som det absolutte højdepunkt. Parterret blev løftet i to omgange (2x0.5m) et stort generelt løft, og et mindre lige foran slottet, tæt på den form, der kan aflæses på Jardins plan.

Slottet på bakken. Illustration Schönherr.

BREDE ALLÉ OG PARTERRET

Slottet på bakken

Fredensborg Slot ligger på en bakke.

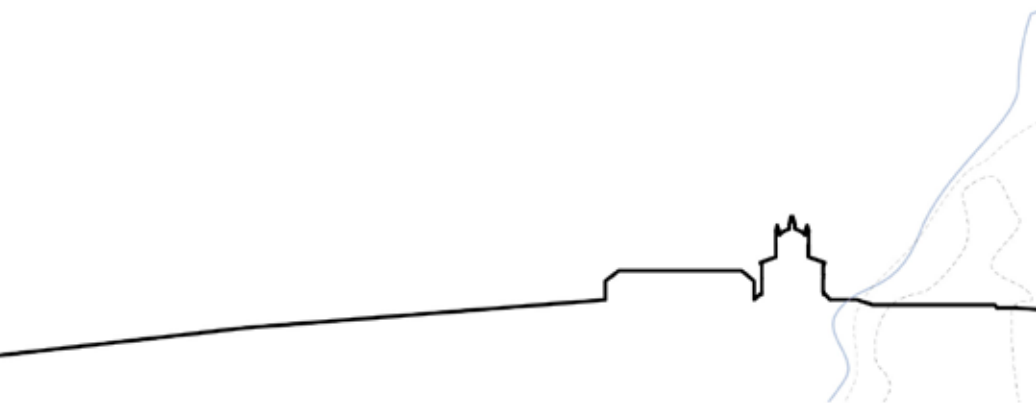
Dette er den store fortælling, som bredes ud for beskueren.

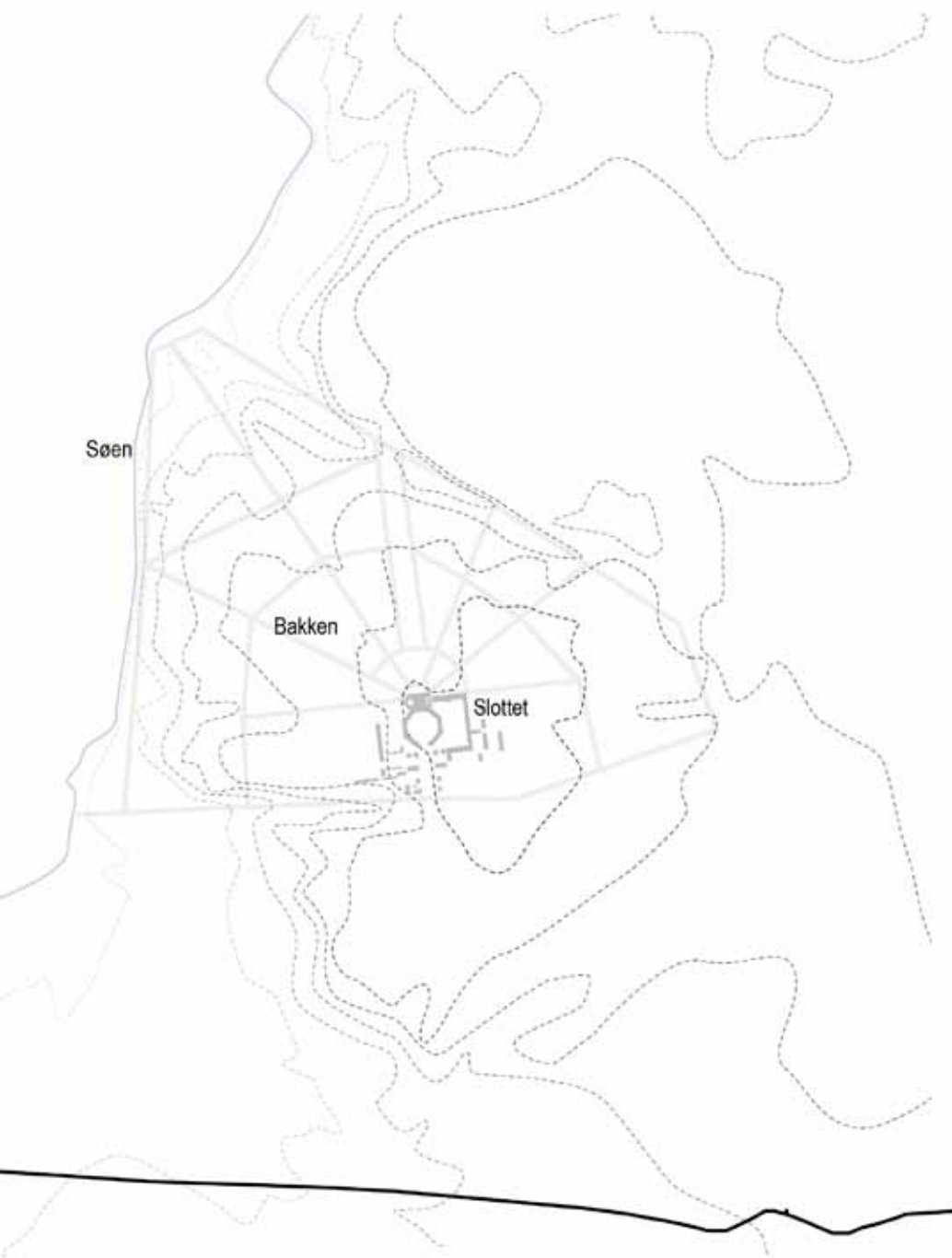
Slottet som kulminationen på en opstigning gennem parkanlægget, synliggjort ved alleernes snit.

Det er denne barokanlæggets store fortælling, forslaget ønsker at tydeliggøre og forstærke ved nogle enkle, kraftfulde greb.

Disse fordeler sig således;

1. Terrasse- og rampeanlægget foran slottet genskabes
2. Slotsparterret vises som ydre form
3. Overgangen til De Grønne Kabinetter vises med en hækaftgrænsning
4. Brede Allé styrkes som idé
5. Den skjulte akse

2. At sænke Brede Allés forløb

Når der i temaet til denne udgave af «Meddelelser Fra Havehistorisk Selskab» tales om

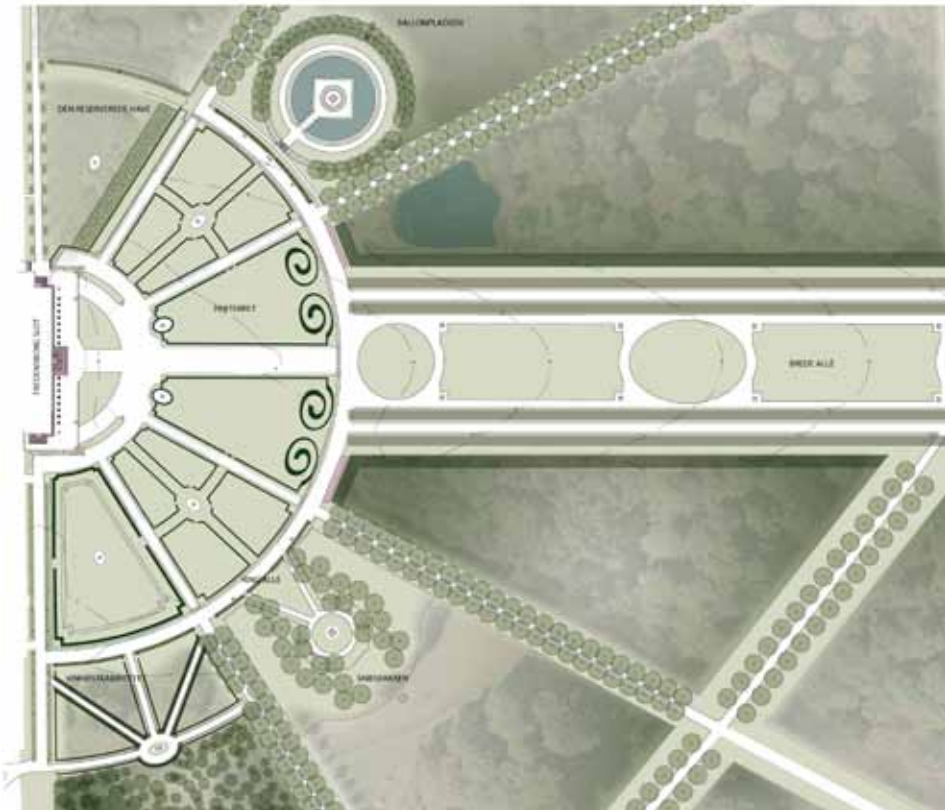
«Havehistoriske inspirationskilder til nutidig landskabsarkitektur» falder opgaven med Brede Allé måske uden for feltet. Eller gør den? Er en tilføjelse til Jardins plan nutidig landskabsarkitektur?

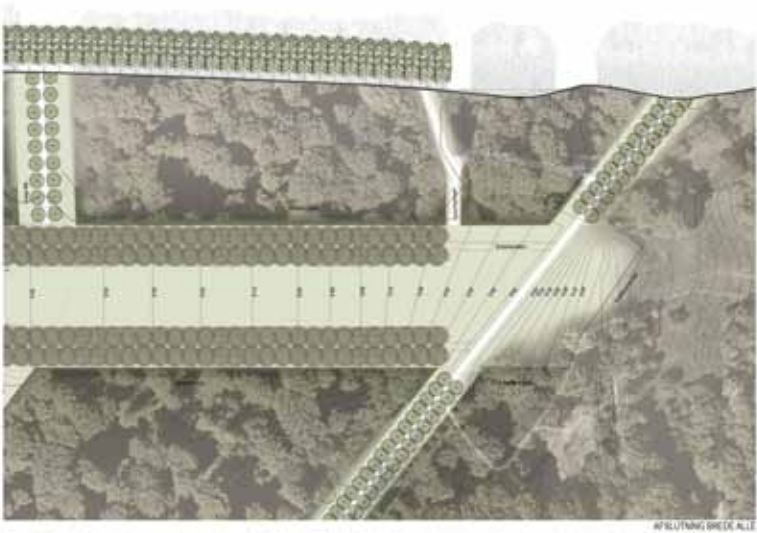
Måske.

Sikkert er det, at jeg altid har trukket på historiske referencer i mine arbejder: at gribe tilbage for at kunne gå frem har været naturligt.

Vi har vel alle vore helte, og min har, ud over den romerske kejser Hadrian, som han beskrives i Marguerite Yourcenars bog, Kejser Hadrians erindringer, været renaissancearkitekten Pirro Ligorio.

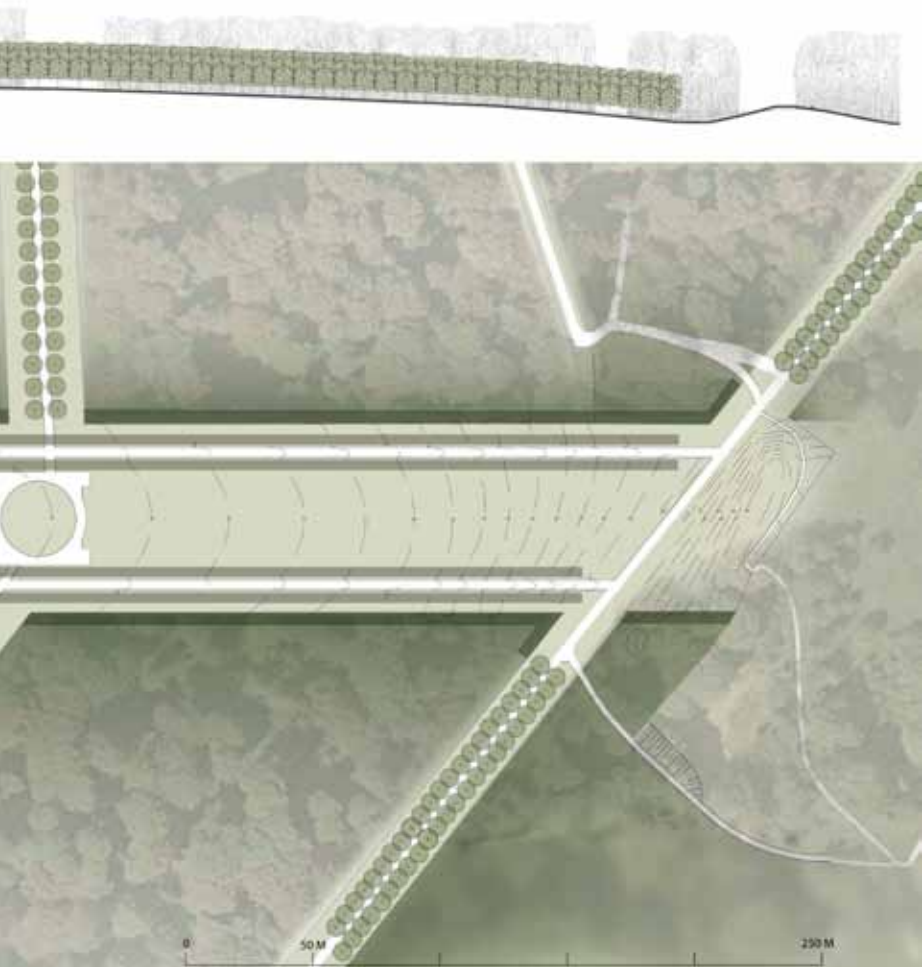
Villa D. Este i Tivoli uden for Rom, enkel i sit hovedgreb, vildt fabulerende i sit indhold, de glidende overgange mellem hus, have og landskab, sammensmeltningen af havekunst, bygningskunst, billedhuggerkunst og malerkunst til ét hele.

Afslutning Brede Allé, illustration Schönherr.

Den endelige plan over Brede Allé i hele sin udstrækning. Illustration Schönherr.

Vaux le Vicomte le notre.

Men særligt Villa Farnese i byen Caprarola nær Rom. To støttemure, et vandforløb, et par plateauer, et hus, nogle skulpturer, så få elementer skal der bruges for at skabe et værk, som står fuldstændig usvækket efter næste 500 år. Det vandrette plan, det skrå plan, ude, inde, landskabet, alt opspændt til en sitrende fastholdelse i tanke og form.

Altså, enkelhed, enkelhed, enkelhed, finde den balance, hvor værket taler for sig selv. Det kan bruges i alle projekter.

I forbindelse med konkurrencen tog jeg på en studietur til Frankrig for at se på barokkens store franske havekunstværker, og fandt i Vaux-le-Vicomte og Le Notres haveplan inspiration til en løsning på Brede Alles afslutning.

Den skjulte akse

Et af de ganske særlige træk ved Le Notres sublime anlæg ved Vaux-Le-Vicomte er den skjulte tværakse. Den besøgende bevæger sig fra slottet ud i parken, bevidst om hovedaksen, og overraskes over tværaksens eksistens, der først åbenbarer sig i mødet.

Et møde med et lavereliggende vandspejl, næsten en kilometer langt, der opleves som et element, der står alene, uafhængigt af slottet og hovedaksen, overvældende i størrelse og udtryk. Og fra Herkules-skulpturen placeret i hovedaksen på en ganske præcis vandret jord-

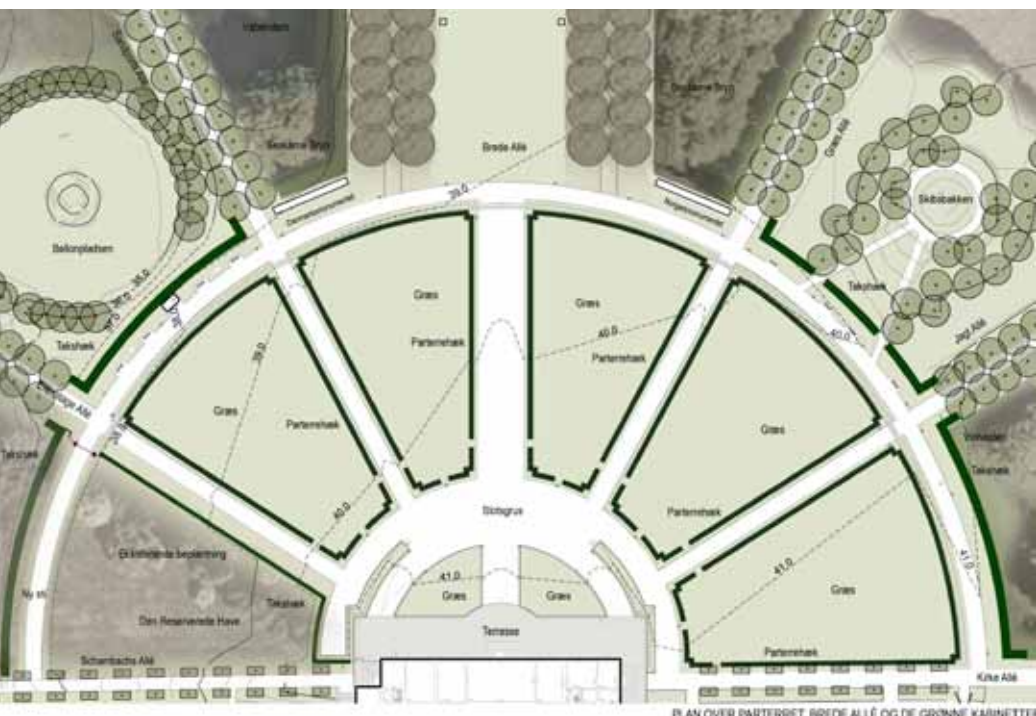
form er tværaksen igen skjult for øjet i kigget tilbage mod slottet. Dette greb inspirerede os til Brede Allés møde med Dybe Allé og Frederik Madsens Allé. Ved at sænke Brede Allés forløb til et møde med Dybe Allé og Frederik Madsens Allé for derefter igen at hæve sig til et vandret plan foran det fredede dige, ville beskueren kunne få den samme berusende overraskelse som i Vaux Le Vicomte. Slottet forsvinder, den skjulte akse åbenbares og er nu det væsentligste, og slottet kommer igen til syne ved opstigningen, enkelt og storladent. Og som i Vaux-Le-Vicomte en vandret afslutning mod landskabet: hertil når det menneskeskabte, uden for haven er det sjællandske landskab. Lågen i stendiget lukkes, så adgangen til Brede Allé fremover sker via Dybe Allé. Herved opnås den samme overraskende effekt i ankomsten fra landskabet. Slottet er synligt, bliver væk, og kommer til syne igen ved opstigningen i Brede Allé.

Hele anlægget var i konkurrenceforslaget tænkt som et enkelt, grønt anlæg, tæt på det udtryk, der allerede fandtes. Det store barokke hovedgreb fortalt uden særlige detaljer. Parterret viste hovedformerne, Ring Allé en klar afsluttet form, og de grønne kabinetter fremstod som selvstændige rumligheder. Ring Allés forløb fortsatte ind i Den Reserverede Have og gav på denne måde indtrykket af sammenhæng og helhed.

Dette hovedgreb viste sig at være robust nok til at kunne rumme de bearbejdnings, der fandt sted i de følgende projektfaser.

Jordarbejde skaber niveauforskel. Foto Schönherr.

Plan over Parterret, Brede Allé og de grønne kabinetter. Illustration Schönherr.

Realisering af projektet

Gennem samarbejdet med vores bygherre ændrede projektet karakter i retning af sit barokke udgangspunkt, hvilket betød flere overflader belagt med grus, en mulighed vi også nævnte i konkurrenceforslaget.

Jeg mener, at denne udvikling har været rigtig, og at forholdet mellem det bløde sjællandske landskab, som haven forbinder sig til, og den stramme, viljebestemte barokhave, har fundet en afklaret balance.

I projektet er der overalt arbejdet med alen og fod. I fladen, i bredden og i højden, og vi har efterfølgende på tegnestuen gjort det til en vane at bruge disse måleenheder, da de altid giver nogle fine proportioner. Alen og fod tager udgangspunkt i mennesket, meter og centimeter er bedst til maskiner. Dobbeltalleen i Brede allé er tænkt som stammehække, og højden 22,6 alen, svarende til 14,2 m med en stammehøjde på 3,75 m og en krone på 10,45 m, er bestemt ud fra det gyldne snit, hvori højden på Wiedewelts skulpturer også indgår.

Bredde Allé set mod slottet før og efter reoveringen. Foto Schönherr.

Ringallé, foreslog vi, skulle afgrænse sig mod de grønne kabinetter som en høj takshæk, og som nu i sin endelige form består af en hæk og en stammehæk, begge af lind. Dette giver en markant afgrænsning og samtidigt muligheden for indblik i kabinetterne. I Vinhøsten og Ballonpladsen er der tale om en tilbageføring tæt på det, som vises på Jardins plan.

Selve parterret viser en tilnærmelse til Jardins plan med flere detaljer end i konkurrenceforslaget og har udgangspunkt i ovale former. Som i Jardins oprindelige plan er der arbejdet med, at parterrets detaljering øges mod midten. Takshækkene klippes i to højder, én fod i andet og tredje kvarter, én alen i første, fjerde og femte kvarter. Feltet længst mod vest er forsænket cirka 1,5 fod, ligeledes med reference til Jardins oprindelige plan. Alle overflader hvælver sig mod himmelrummet. Således har Brede Allé et tværsnit med en pilhøjde på ca. én fod på midten.

Det har været en stor inspiration at møde Jardin gennem vores arbejde med Brede Allé. Vi har forsøgt at møde ham – ikke fra en kunsthistorisk synsvinkel men som den arkitekt, han var. En arkitekt, der tog udgangspunkt i det sted, han skulle arbejde. En praktisk person, der fandt løsninger, der var ligetil, havde styr på detaljerne, var modig i sit valg, vedholdende.

Altså en rigtig arkitekt, og en voldsomt begavet én af slagsen.
Tak for det.

Fredensborg Slot med parterre og Brede Allé før renoveringen.
Foto Finn Christoffersen, 2007.

Fredensborg Slot med parterre og Brede Allé efter renoveringen.
Foto Søren Agerlund Rasmussen 2004.

Hovedaksen gennem det nyrenoverede anlæg.
Foto Søren Agerlund Rasmussen.

Sanderumgaards romantiske have

RESUMÉ · Sanderumgaard ligger på Fyn, øst for Odense. Johan Bülow erhvervede Sanderumgaard i 1792 og udviklede her et romantisk haveanlæg frem til sin død i 1828. Bülow og hans kunstner venner, blandt andre C. W. Eckersberg og J. F. Clemens, dokumenterede samtidig haven så grundigt, at landskabsarkitekt Charlotte Skibstedes haverestaurering i perioden 2006-2010 kunne baseres på et meget velbevaret og omfangsrigt kildemateriale. Havens grundstruktur er meget velbevaret, men især paviljoner og andre udflugtsmål i haven er nytænkt i tæt samarbejde med Sanderumgaards nuværende ejere, Erik og Susanne Vind, som i hele restaureringsforløbet har været projektets centrale bygherrer.

ABSTRACT · The manor, Sanderumgaard, is located on the island of Funen, east of Odense. Johan Bülow acquired Sanderumgaard in 1792 and developed a romantic garden on the estate until his death in 1828. Bülow and his artist friends, including C. W. Eckersberg and J. F. Clemens, documented the garden so thoroughly that landscape architect Charlotte Skibsted was able to base the restoration of the garden in the period 2006 – 2010 on an extensive and well preserved source material. The garden's basic structure is well preserved but in particular, the pavilions and other follies in the garden were redesigned in close cooperation with Erik and Susanne Vind, who today own the estate and therefore were closely involved in the entire restoration project.

Sanderumgaards have er beliggende øst for Odense, tæt på landsbyerne Fraugde og Davinde.

Her har været herregård – og formodentlig også en eller anden form for have – siden slutningen af 1400-tallet, hvor vi hører om Sanderumgaard første gang. Denne artikel beskriver haven fra 1792 til og med restaureringen i 2006-2010.

I 1792 erhvervede Johan Bülow Sanderumgaard, da han faldt i unåde hos kongen og derfor flyttede tilbage til Fyn, hvor han var født og opvokset. Han anlagde Sanderumgaards romantiske haveanlæg, som han opbyggede og udviklede frem til sin død i 1828. Efter Bülows død solgte hans enke herregården til adelsfamilien Vind, i hvis eje herregården har været lige siden.

Sanderumbaards hovedbygning. Sanderumbaards nuværende hovedbygning er opført i 1880'erne af adelsfamilien Vind, i hvis eje herregården har været siden Johan Bülow's enke solgte den til familien efter Bülow's død i 1828.

På en opmålingsplan af Sanderumbaard fra 1808 kan man se, at den nye hovedbygning ligger næsten på samme sted, hvor Bülow boede. Vandspejlingen af hovedbygningen er markant, fordi der er lille afstand mellem vandspejl og græsplæne.

©Charlotte Skibsted

Johan Bülow's romantiske have

Johan Bülow var fra skolegang på Sorø Akademi og senere fra sin fornemme ansættelse som kronprins Frederiks nære rådgiver meget velorienteret om den nye romantiske landskabelige havestil, som fra England bredte sig over det meste af Europa fra midten af 1700-tallet. Han havde været ansat som kronprins Frederiks rådgiver på Marienlyst og i Frederiksberg have. Fra slotsgartneren fik han her kendskab til de gartneriske teorier beskrevet i internationale værker af Rousseau og Voltaire samt i Hirschfeldts 'Theorie der Gartenkunst' fra perioden 1779-1785.

Johan Bülow udviklede et for landet, også på dette tidspunkt, helt unikt og enestående haveanlæg på Sanderumgaard i sine sidste 35 år. Det var en have, hvis udtryk var baseret på den engelske landskabs-have, hvor herregårdshavernes snorlige gange og alléer med regulære græsplateauer blev ændret til slyngede stier med spredte træplantninger, smålunde, småbakker, udsigtspunkter samt forskellige kunstneriske udsmykninger i form af både mindre bygningsanlæg og skulpturer – såkaldte follies – som blev udflugtsmål i haven. Landskabs-haven Stourhead i Sydengland var et af forbillederne for den nye havestil.

På Sanderumgaard fortolkede Bülow den engelske landskabshave og udviklede sit romantiske haveanlæg i det ret flade og vandrige landskab på Sanderumgaard. Da han var frimurer, kan man også finde referencer til frimurerordenens tankegang i haveanlægget. Bülow var et kunstnerisk udøvende menneske og havde omgang med flere af sin samtids kunstnere, som kom til Sanderumgaard og deltog i at beskrive eller afbilde havens scenarier.

Der var C. W. Eckersberg og J. F. Clemens inden for malerkunst og Christian Molbech inden for litteratur – H. C. Andersen var der også, men dog kortvarigt. Bülow selv og hans kunstner venner dokumenterede haven så grundigt, at vi i dag har et meget velbevaret og omfangsrigt kildemateriale, som haverestaureringen i perioden 2006-2010 er baseret på. Bülow var et overordentlig flittigt og meget struktureret menneske, som var engageret i datidens strømninger inden for mange kulturetninger. Samtidig var han optaget af de nyeste dyrkningsmetoder og havde kendskab til fremavl af de mest moderne produkter i landbruget. Sanderumgaard hører også i dag til et af landets fineste romantiske haveanlæg på højde med blandt andet Liselund-haven på Møn og lysthaven Sofienlund i Lyngby.

Restaurering og nyfortolkning

I restaureringsarbejdet var der som beskrevet ovenfor et meget righoldigt kildemateriale omkring havens tilblivelse og udvikling. Udover de talrige kunstværker i olie og stregtegning, som viser havescenarierne, var der også opmålinger, faktuelle kort, skitser, dagbøger, omfattende og udførlige plantelister m.m. til rådighed. Der var derfor meget at hente og få inspiration af, vælge ud fra, men også at afgrænse og prioritere med i forhold til de emner, som kunne komme med i genskabelse af den romantiske herregårdshave i perioden 2006-2010.

Romantisk inspireret bro. I Sanderumgaards have skabte Johan Bülow en romantisk have med en række nøje udvalgte og formgivne scenarier, som den besøgende ledtes gennem ad slyngede stier, hen over romantiske træbroer eller ved at sejle på havens mange kanaler fra et lille fortøjningssted til et andet.

Langs kanalerne blev der skabt lange kig over de romantiske træbroer.

Her ses en romantisk træbro, som blev etableret i forbindelse med restaureringsprojektet. Den nye bro er udformet af krogede egestammer og skaber en ny forbindelses på tværs af kanalens vand. Den romantiske bro fra 2010 er højere end de oprindelige broer, så man kan sejle under broen i en robåd uden at dukke sig.

©Charlotte Skibsted

Selve planlægningen af havens restaurering skete dels på Sanderumgaard i tæt samarbejde med havens ejere, Erik og Susanne Vind, og dels på tegnestuen, hvor detaljerne blev behandlet for igen at blive afprøvet på stedet, inden beslutninger blev truffet. Dette planlægningsarbejde strakte sig over næsten 3 år, før arbejdet rent fysisk kunne gå i gang i marken. Det kunne ikke gøres hurtigere, da der var mange overvejelser og valg på stedet, som ligger til grund for havens historiske udtryk i dag. Der var også nytænkning i restaureringsarbejdet med blandt andet lysthuset Kildehyttens placering, som i dag er opført i den højere beliggende skovlysning med front mod mosen, hvori hytten lå oprindeligt. I mosen skaber vandstand og vækstforhold imidlertid et så vådt et underlag hele året, at selv et byggeri til et lille lysthus ikke lod sig gennemføre.

Sanderumgaard 2014

Oversigtskort over
Sanderumgaards romantiske
have fra 2014.

1. Hovedbygning
 2. Tankefuld
 3. Kildehytten, ny placering
og nytolket
 4. Marieshvile, nytolket
 5. Sommerlyst
 6. Julies Urne, nytolket
 7. Sneglehøj, nytolket
 8. Ny bådebro
 9. Rosen- og urtehave
 10. Herskabsstalden
 11. Frugthave og Bülow's elm
 12. Fuglø
 13. Familiemonument
ved Hjertesøen
- ©Charlotte Skibsted

Kunstnernes afbildninger af samme rum og udflugtsmål i haven har vist sig at være lidt forskellige i den forstand, at de viser kunstnerens egne fortolkninger af stederne. Lysthuset Marieshvile vises f.eks. af Eckersberg opført på en lille græshøj, men det er tvivlsomt, om græshøjen som basis for dette havehus overhovedet har været der, eller om det er malerens egen fortolkning. Der er flere af havens lysthuse, monumenter og broer, som er afbildet i et forhøjet terræn, på en græsbakke – eller placeret, så terrænet er vist hævet ved disse follies. Det kan have været en metode til at fremhæve udflugtsmålet i kunstværket, selvom virkeligheden var anderledes. De fleste malerier er i en størrelse, så maleren har kunnet bære rundt med dem i haven, når motiver skulle udvælges og skitseres for efterfølgende at blive bragt hjem og gjort færdige i atelieret.

En have af vand og lys

Sanderumgaardsherregårdshave, der blev anlagt i 1792 og udvidet til fuld størrelse på i alt 31 tdl. i 1805, gennemstrømmes af den ældgamle og meget vandførende Vejrup å, der hvert sekund i tusinder af år har sendt og fortsat sender sin vandstrøm ind i havens østlige ende. Det ser roligt og uskyldigt ud, men vandtilstrømningen er stor og stabil. Vandet breder sig ud i alle kroge af den lavere beliggende del af haven for tilsidst at blive stemmet op i den vestlige del, inden det i brusende vandfald løber ned over store kampesten og videre ud igennem dyrkningslandskabet mod vest.

Bülow udtænkte og anlagde haven, så vandet stemmes op. Det har betydet, at vandspejlet inde i haven altid kan holdes kunstigt oppe tæt på stier og græsrabatter, så man stedse oplever, at træerne næsten gror op af vandet. Man går direkte gennem frodig græsvækst ud i vandkanten, og dér kan man opleve, at de spredte små fugleøer næsten flyder på vandfladen.

Vandets tilstedeværelse giver haven et særligt lys, en intim, fortættet atmosfære, en kæmpemæssig frodighed og årlig tilvækst, der er svær at styre, mens vandstrømmen stille og konstant bevæger sig gennem kanaler, grøfter, moser, småsøer eller springer frem som kilde. Her er alle lysets scenarier fra fuld sol, flimmerlys, siet sollys til mørk skygge i den store have, der endnu idag har samme udstrækning, som da Bülow anlagde den.

Restaurering af en have med vandelementet som gennemgående tema er en særlig opgave, fordi haven stort set ligger der som for

Marieshvile. Lysthuset Marieshvile, der tidligere lå inde mellem træerne i havens sydvestlige hjørne ud mod marken, er nu genopført mellem 100 år gamle bøgetræer, tæt ved vandkanten. Lysthuset er opført, således at det spejler sig i vandoverfladen. Der er anlagt et nyt lille haverum og udsigtsplads ved søen.

Ud fra illustrationer af, hvordan området så ud på Bülow's tid, er der skabt to portaler ved indgangene til Marieshvile-haven.

©Charlotte Skibsted

200 år siden. Havens struktur er meget velbevaret på grund af den stedse vandtilstrømning, også selvom træer og langt de fleste lysthuse er forsvundet i dag. De mange sølvstænk, som blinker mellem græstuer i moseområderne, og de lange lige sølvbånd, som glitrer i sollyset, aftegner vandløbenes lige strømning gennem skovbunden, og alle scenarierne bindes sammen af de spejlende vandflader.

I Bülow's tid var der vandflader, åbne enge med spredt tilplantning, levende hegn og meget udsyn gennem haven, hvor man tog på udflugt til lysthusene eller bevægede sig fra lysthus til kildevæld, fra runestestens område til den lille forhøjning med udsyn til Davinde kirke, eller til de lange kig over romantiske træbroer, gennem rosentilplantede

indgangsportaler, når man bevægede sig til fods ad smalle stier rundt i haven. Fra lysninger ledtes man gennem sprækker i grønne vægge frem til havens lysthuse, til monumenter og udsigtspunkter, fra skovsø med fugleøer førtes man ind i skovens hemmelighedsfulde mørke. Billedligt bevægede man sig til Tankefuld gennem en lille, tæt, mørkegrøn granskov, som afskærmede lysthuset. Dengang var her ikke løvskov omkring lysthuset, som det er tilfældet i dag. Naturbilledet er genskabt ved at underplante de store løvtræer med kristtorn og taks, som vil vokse op og genskabe det meget mørkegrønne og stedsegrønne busket, som tænkes udviklet i ca. 5 meters højde under de høje bøgetræer omkring Tankefuld.

Sneglehøjen. Havens sneglehøj ligger lige på grænsen til de omgivende, dyrkede marker. Resterne af den gamle sneglehøj bestod blot af en uformelig jordbunke.

Den er blevet formet på ny, og bevoksningen mellem mark og sneglehøj er blevet ryddet, så der nu er helt frit udsyn fra udkigspunktet på toppen af højen til Davinde kirke. Her ses sneglehøjen med omgivelser i nogle af den stores lysscenerier, hvor man bevæger sig fra mørk skygge ud i siet sollys på højens side til man når toppen af højen, der ligger i fuld sol med udsyn ud over marken til Davinde Landsby.

©Charlotte Skibsted

Vandspejling. Sanderumgaards romantiske have bindes sammen af de spejlende og reflekterende vandflader. Mellem græstuer opleves vandet som små sølvstænk og de mange kanaler fremtræder i visse belysninger som smalle, aflange sølvbånd i den grønne skovbund.

Da restaureringsprojektet af haven under Realdania gik i gang, var de indledende arbejder med restaurering af kanalerne i form af en oprensning og en uddybning allerede påbegyndt, da vandspejlingerne fungerer som et vigtigt bindeled mellem havens forskellige scenarier.

©Charlotte Skibsted

Det er spadsereturen ad havens mange slyngede stier, der leder den besøgende rundt fra det ene scenarie til det næste. Det er her, man oplever den romantiske have. Sådan var det under Bülow, og sådan er haven gennem restaureringen genskabt i dag. Det særlige ved denne have er, at man også kan ledes gennem havens forskellige landskabsrum ved at sejle på de mange kanaler og dermed opleve haven fra en anden vinkel end blot stiernes slyngede forløb.

Sanderumgaards historiske perioder. Diagram over de forskellige historiske perioder i Sanderumgaards historie. Bülow-perioden repræsenterer Bülows romantiske have med de 12 lysthuse, obelisker, runesten og andre monumenter. Vind-perioden viser haveskovens udstrækning og mindsten ved hjertesøen. Tiden fra 2008 og frem illustrerer de større indsatsområder i forbindelse med restaureringsprojektet.

©Charlotte Skibsted

To slags haver

Sanderumgaard's have er ren romantik og stemningshave, både når den fremstår som ruinøs torneroseskov, og når restaureringen har skilt tingene ad, så de enkelte follies og landskabsrum er foldet ud for os.

I Sanderumgaard er der to slags haver, som kan opleves i dag. Der er Bülowhaven, som havde 12 lysthuse, hvoraf kun Tankefuld og Sommerlyst er fra Bülow's periode, og i restaureringen i 2006-2010 opførtes lysthusene Marieshvile og Kildehytten på baggrund af inspiration fra det førmtalte kildemateriale med arkitekterne Carl Galster og Martin Rubow som underrådgivere.

Den anden slags have er en haveskov. Da Vind-familien overtog Sanderumgaard, skete der i 1880'erne en væsentlig ændring. Fra at være lysåbne enge med spredte træer og trægrupper, blev havens sydlige og terrænæssigt lidt højere beliggende del tilplantet med skov, især med bøgetræer på de mest tørre steder. Over de næste mange årtier udvikledes en haveskov, som i lovgivningsøjemed nu er fredskov.

Der findes en opmåling af haven fra 1808, som viser dens indretning efter den førnævnte udvidelse i 1805 til i alt 31 tdl. Det er et meget velbevaret kort, hvor man blandt andet kan se stuehuset fra Bülow's tid, som senere blev revet ned, og en ny hovedbygning opført i 1880'erne. Men af kortet man kan aflæse, at den eksisterende hovedbygning ligger næsten på samme sted, hvor Bülow boede i sin tid på Sanderumgaard.

Det righoldige billedmateriale, som dels findes i familien Vinds privateje, dels i arkiver på Sorø Akademi, på Odense Bys museer og særligt i udgivet bogform i forbindelse med åbningen af haven i 2010, vidner om, at Bülow var et usædvanlig flittigt og oplyst menneske. Udover sin store haveinteresse gik han også foran, når Davindes bønder skulle lære om den nye kartoffeldyrkning, eller hverdagen skulle forsødes med de sjældne, eksotiske frugter som abrikos, kvæde og figen dyrket i herregårdens urtehøve. Dette dyrkningstema er taget op i det nye haveanlæg, hvor frugthaven i dag indeholder et pomet af frugttræer dyrket her i landet fra 1800-tallet og fremefter. På Sanderumgaard er derfor også anlagt både rosenhave med datidens særligt duftende rosensorter, og en mindre urtehøve er anlagt, hvoraf flere sorter også indgår i Bülow's plantelister.

Der ligger en genial tænkning som baggrund for den romantiske landskabshøve, der betoner vildsomhed i planteudtryk samt smukke

Rosenhaven. I restaureringsprojektet på Sanderumgaard blev der anlagt en rosenhave med datidens særligt duftende rosenarter, hvoraf flere sorter også indgår i Bülow's plantelister. Rosen- og urtehaven ligger på herskabsstaldens østlige side. I herskabsstalden er der i dag en romantisk gårdbutik med udgang til haven. Susanne Vind har tegnet det smukke rosenespalier, som ses på billedet.

©Charlotte Skibsted

naturscenarier som indramning af særlige iagttagelsesemner, for eksempel en runesten eller en obelisk. Vindfamilien, i dag med ejerne Erik og Susanne Vind, har i hele restaureringsforløbet været projektets centrale bygherrer, altid inspirerende og meget vidende at samarbejde med. Efter havens åbning i 2010 fortsattes arbejdet med at udvikle det romantiske haveprojekt – at nytænke og genskabe går her hånd i hånd. Her plejes og passes et stykke unikt dansk herregårdskultur, der blev udvalgt som én af landets 9 herregårdshaver til at få fondsstøtte til restaurering af Fonden Realdania med yderligere fondsstøtte fra Godfred Birkedal Hartsmann's Familiefond. Haven er i dag åben for offentligheden, herom kan læses på Sanderumgaards hjemmeside: www.sanderumgaard.dk.

JULIE MARIE KNUDSEN, ANNE GALMAR
OG ANJA BOSERUP

Bevaring gennem fornyelse på Glorup Gods

RESUMÉ • Parken ved Glorup Gods er en af de fineste privatejede historiske haver i Danmark. Den er oprindeligt anlagt som barokhave i 1774 og har siden gennemgået flere ændringer. I forbindelse med et generationsskifte indledte to landskabsarkitektfirmaer i 2009 i samarbejde med ejeren en nytænkning af parken, der ligestillede alle historiske lag og samtidig skabte et moderne anlæg. Da Glorup både er en offentligt tilgængelig park og en privat bolig, skulle det nye anlæg invitere de besøgende ind i parken på en måde, der samtidig respekterede ejerens privatsfære omkring godset. Landskabsarkitekterne satte blandt andet den tidligere avlsgård i spil og opsatte samtidskunst omkring ruten, de besøgende færdes ad. I maj 2013 stod parkanlægget igen klar til besøg.

ABSTRACT • The park at Glorup Estate is one of the finest historical private gardens in Denmark. It was originally a baroque garden, established 1774, and has since then undergone several changes. During the transition from one generation to the next, in 2009 the owner initiated a renewal of the park in cooperation with two landscape architects. This created a modern park built on – and with respect of – its history. Since Glorup is both a public park and a private residence, the renewal should invite visitors into the park in a way that at the same time respected the owner's private area around the manor. The landscape architects designed a new arrival point with an information center and put in contemporary art along the visitor route. The park was re-opened in May 2013.

JULIE MARIE KNUDSEN · kommunikation,
VEGA landskab, jmk@vegalandskab.dk, i samarbejde med

ANNE GALMAR · Landskabsarkitekt MAA MDL,
VEGA landskab, ag@vegalandskab.dk, og

ANJA BOSERUP · Landskabsarkitekt MDL,
Absolut Landskab, anja@absolutlandskab.dk

Glorup Gods og det store spejlbasin,
fotograferet i 2009 af Anne Prytz Schaldemose. Bassinet er p.t. under
renovering som forventes afsluttet september 2017.

Nye skridt i gamle haver

Bevaring gennem fornyelse på Glorup Gods

Glorup Gods' smukke barok-anlæg og store spejlbasin har medvirket til at give godset en plads i den danske kulturkanon. Parken er en af de fineste privatejede historiske haver i Danmark og bliver beskrevet som dansk havekunst på europæisk niveau. Parkanlægget blev anlagt omkring 1774 og er tegnet af Nicolas-Henri Jardin efter barokt forbillede med 700 meter lange lindealléer og spejlbasin, der stadig findes. Parken har siden da gennemgået flere omlægninger og tilpasninger til tidens nye arkitektoniske idealer og står i dag med små islæt fra mange tidsperioder.

Glorup Gods, oversigtsplan

1500

1750

1774

1850

Udviklingen af parkens vandelementer. Analysen af del-elementer gør det muligt at ligestille alle historiske lag i anlægget.

I forbindelse med et generationsskifte gik Anja Boserup fra Absolut landskab og Anne Galmar fra VEGA landskab i 2009 igang med at nytænke parken i samarbejde med ejeren, så den endnu en gang blev forenet med sin samtid. I deres tilgang til parken har landskabsarkitekterne forsøgt at finde en god balance mellem respekt for parkens historie og opfyldelse af kravene til nutidens anvendelse og ønsker for fremtiden.

Indledningsvis lavede landskabsarkitekterne dybdegående historiske analyser og gennemgange af parkens grundelementer som vand, beplantning og follier. Analyserne mundede ud i en helhedsplan og en metodisk tilgang til det historiske anlæg, som ligestiller alle historiske lag og samtidig kortlægger de eksisterende værdier, der danner udgangspunkt for de fremtidige ønsker til parken.

Historie møder nutid

Efter at have været gennem barokken, romantikken og mange andre faser og forfaldsperioder siden 1774, er Glorup Park i dag et meget komplekst anlæg. Landskabsarkitekterne har derfor lagt vægt på ikke at prioritere én historisk periode som vigtigere end de andre. Frem for at føre haven tilbage til det oprindelige stramme barok-anlæg respekterede landskabsarkitekterne sporene fra alle de perioder, som haven har været igennem siden. De ville også gerne give de besøgende et billede af kompleksiteten i havens udvikling. Parken står derfor i dag som en hyldest til de mange stilarter og tiltag, der har formet den undervejs.

Nye krav til den moderne park

Det har i forbindelse med fornyelse af parken været meget vigtigt at forstå historien bag stedets udvikling. Men i et omfattende projekt som dette er det også vigtigt at have et klart billede af, hvad man arbejder hen imod. Det har her også været afgørende for landskabsarkitekterne at få ejeren til at tage stilling til, hvad parken skulle kunne i fremtiden og få landskabet til faktisk at afspejle dette.

Efter at have indsamlet så meget information om stedet som muligt, lagde landskabsarkitekterne en udførlig helhedsplan med en samlet strategi for at bevare og forny landskabet omkring Glorup Gods. Planen blev også delt op i en række faser, så landskabsarkitekterne kunne udføre arbejdet i etaper men stadig beholde det store overblik.

Nogle af de betragtninger, der var med til at forme helhedsplanen for parken, var: tilgængelighed, funktionalitet, vedligeholdelse og respekt for stedets historie.

Funktionaliteten var essentiel, fordi det var et af de punkter, der ikke fungerede i det eksisterende anlæg. Parken havde store problemer med parkering, adgang og færden. Der var især en konflikt mellem private områder og den offentlige adgang. Da parken i sin tid blev tegnet, var den tiltænkt et privat hjem, mens den i dag både fungerer som en offentlig park og som ejerens private have. For at parken kunne være offentlig var det vigtigt, at den fungerede i brug og gav de besøgende en god oplevelse – uden at forstyrre ejeren. Intentionen med det nye projekt var derfor at styrke offentlighedens adgang til haven og samtidig tydeliggøre privatzonen omkring hovedbygningen.

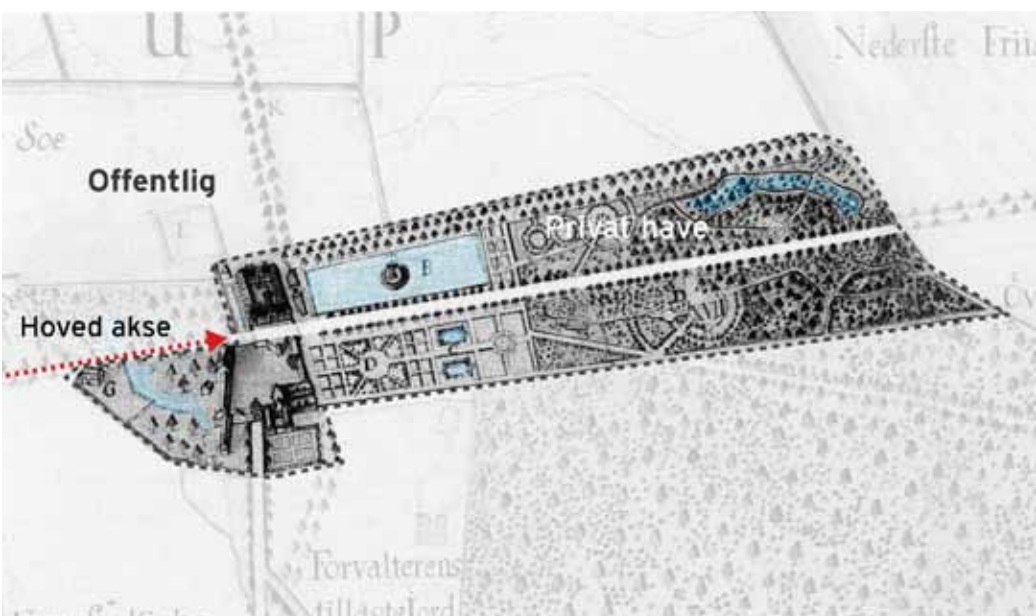
De første skridt

Den første fase omhandlede ankomsten og tilgængeligheden til det historiske anlæg. Analyserne viste, at det var vigtigt, at anlægget fik et nyt ankomstpunkt og en ny hovedsti, som kunne føre de mange besøgende ned gennem den fornyede park, hvor beplantningen var ryddet og de store landskabelige søer var blevet oprenset.

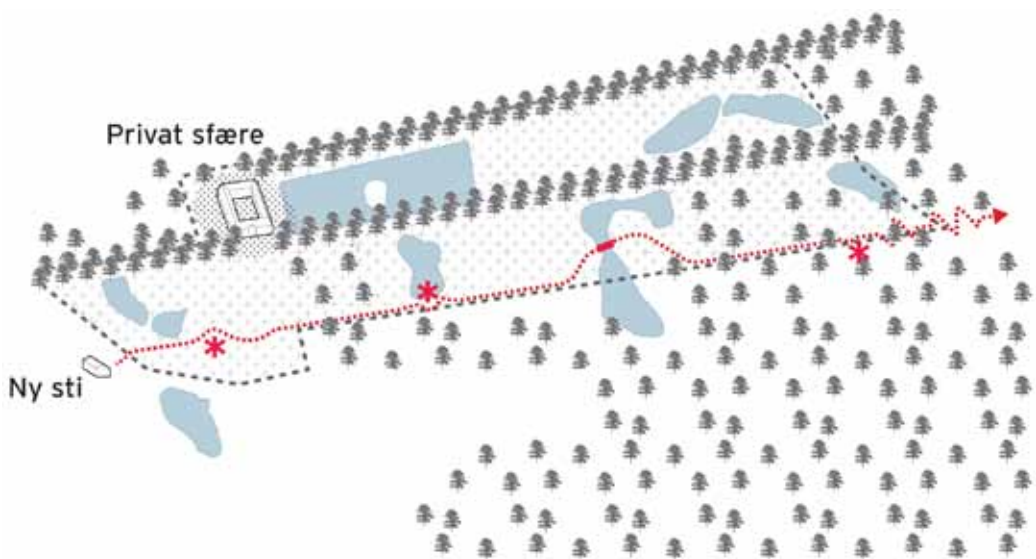
Glørup er en offentligt tilgængelig park. Tidligere havde de besøgende svært ved selv at finde ind i parken, og der var ikke en naturlig rute rundt. Landskabsarkitekterne arbejdede derfor med at invitere de besøgende ind og give dem en rute igennem parken, der kunne skabe et godt flow. Samtidig skulle ruten ledes uden om ejerens privatsfære for at respektere, at det er en privat ejendom, hvor ejeren faktisk bor på godset.

Derfor satte landskabsarkitekterne den tidligere bagside og avlsgård i spil på en helt ny måde. Avlsgårdens placering skabte automatisk et helt nyt ankomstpunkt med afstand fra hovedbygningen. Her var både plads til parkering og et formidlingscenter.

Fra ankomstpladsen og formidlingscenteret ledes de besøgende ad en ny hovedsti gennem landskabshaven og slugten i den sydlige ende, inden de kan gå tilbage mod hovedbygningen gennem alléerne og forbi barok-anlægget. Den nye hovedstis forløb gennem landskabshaven åbner parken og gør nye dele af haven tilgængelige for de besøgende samtidig med, at det skaber en interessant kontrast til alléernes mere lukkede forløb.

Plan fra 1776 af N.H. Jardin, der viser parkens oprindelige udformning

Plan fra 2013 med ny hovedsti, der øger den offentlige adgang og tager hensyn til privatsfæren omkring godset

Den nye hovedsti genfinder parkens tredje akse, men tilpasser sig samtidig til terrænet. Foto: Alessandro Merati/VEGA landskab.

Formidlingscenter

Formidlingscenteret blev indrettet i en nedlagt fårestald, som hørte til godsets avlsgård. De tomme stalde var oplagte at bruge til et formidlingscenter, der fortæller de besøgende om godset og parkens historie og inviterer til spændende oplevelser.

Det var væsentligt, at formidlingscenteret stadig passede ind i konteksten. Sofus Søby arkitekter stod for at omdanne den tidlige stald og forme den eksisterende bygning efter de nye funktioner. Udenfor beholdt arkitekterne stort set bygningen, som den var, mens de fjernede indmaden og gav den helt nye former og funktioner indvendigt – stadig med respekt for stedets historie. Hele projektet har handlet om at forstå og aflæse stedet, samtidig med at man turde tage nye skridt, der repræsenterer vores samtid.

Godset har en stærk historisk forbindelse til landsbyen Svindinge. Landskabsarkitekterne har derfor fra ankomstpladsen lavet udkig mod Svindinge, hvorfra man kan se Svindinge Kirke, der er bygget som hørende til Glorup. Pladsens nyplantede frugttræer er samtidig en reference til, at stedet tidligere har været godsets køkkenhave. Den historiske analyse har hjulpet landskabsarkitekterne med at lave disse koblinger mellem fortid og nutid og med at finde de bedste måder at formidle godsets historie på.

Den tredje akse

Parken havde allerede to markante akser som tydelige spor fra Jardins plan i form af lange lindealléer på begge sider af spejlbassinet. De gamle planer over parken afslører, at der tidligere har været en tredje akse eller sti i parkens vestlige afgrænsning. Denne historiske linje fik en central betydning for placeringen af den nye hovedsti, fordi den dannede grundlag for den genfortolkning af linjen, som i dag snor sig ned gennem parken.

Den nye tredje akse adskiller sig fra de gamle planer ved ikke slavisk at følge en lige linje gennem parken. Den nye linjes form bøjes derimod af det eksisterende terræn, den bevaringsværdige beplantning og søerne. Det skaber en ny sti med variation mellem lange lige stræk, og blødere kurver og sving som kontrast til de barokke alléer.

Da stiforløbet skulle lægges ind, var landskabsarkitekterne nødt til at forme det efter, hvordan parken så ud i dag. Siden de gamle planer blev tegnet, var der kommet nye ting til, hvilket landskabsarkitekter-

ne respekterede og tog med sig i overvejelserne. Store flotte træer var vokset op og broer over søerne var blevet rykket. Det betød, at den tredje akse måtte sno sig og følge den bedst mulige rute gennem landskabet. Det var både en lavpraktisk og respektfuld tilgang.

Besøgende som gennem mange år er kommet på Glorup har været begejstrede for nu at kunne gå i den store landskabshave – tidligere var deres adgang begrænset til alléerne. Når man tager den nye hovedsti, kommer man på en helt anden måde ud under åbne vidder og oplever parken på en ny måde. Det skaber også et modspil til de barokke elementer.

Den nye rute starter ved ankomstpladsen som en grussti. I takt med, at naturen bliver vildere, bliver stien også mere naturpræget og går over i en slået græssti.

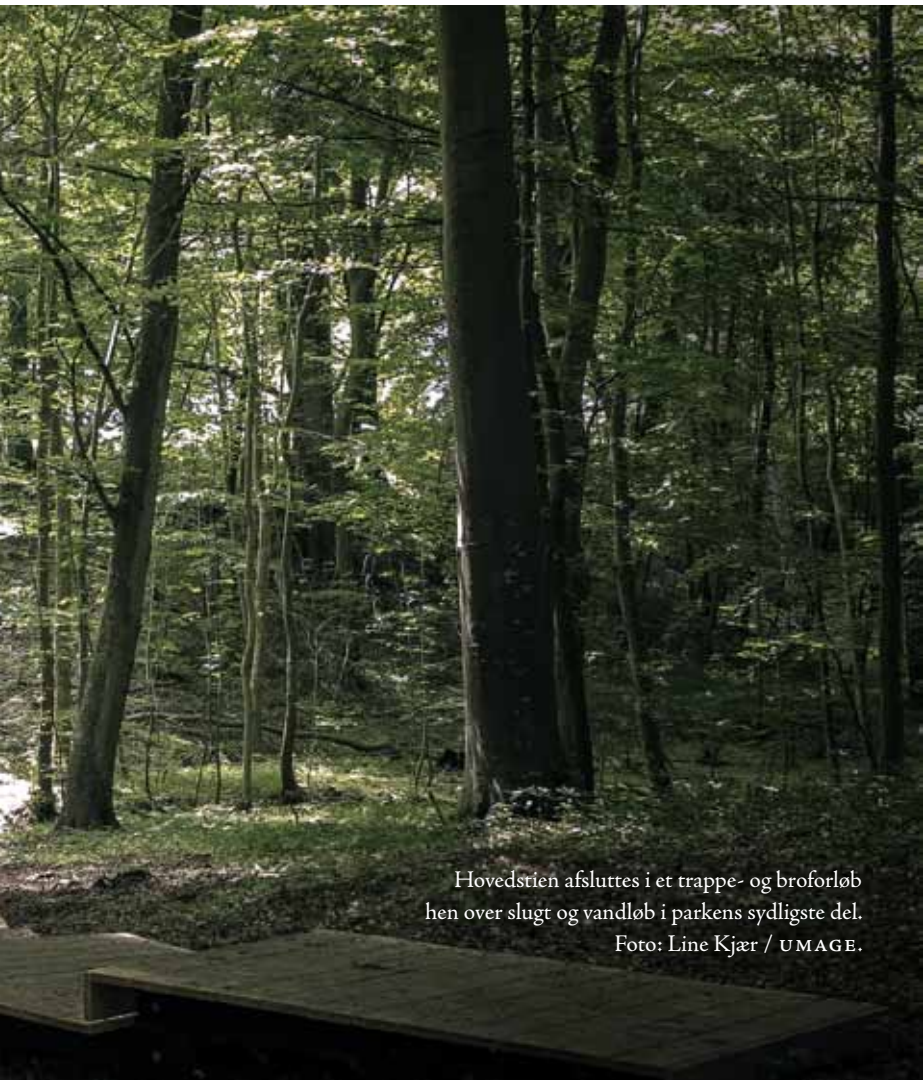
I bunden af parken mødte landskabsarkitekterne en udfordring i form af en kløft, som stien skulle passere for at få det samlede flow i

parken til at fungere . Nede ved kløften var der en flot men forfalden gammel hængebro, som har været stor ingeniørkunst i 1800-tallet. Det åbnede for en diskussion om, hvorvidt de skulle restaurere den eksisterende bro eller lade den forfalde og i stedet bygge en ny overgang ved siden af.

Det viste sig ikke at være muligt at restaurere hængebroen, så i stedet valgte de at lave en ny forbindelse, som ligger parallelt med den gamle. Til gengæld lavede man – med reference til hængebroen – det nye forløb som en moderne fortolkning af hængebroens udtryk. Resultatet blev en skulpturel trætrappe, som former sig efter det dramatiske terræn. Trappen står skulpturelt frem men passer samtidig ind i landskabet. Den er blevet en attraktion og er helt klart med til at gøre stiforløbet interessant.

Hængebroen står nu i stedet som en skulptur i skoven. Den blev ikke restaureret men hører stadig til parken.

Hovedstien afsluttes i et trappe- og broforløb hen over slugt og vandløb i parkens sydligste del.

Foto: Line Kjær / UIMAGE.

Samtidskunsten rykker ind i parken

Anlægget af parken nåede nye højder ved at inkorporere en samtidskunstudstilling langs den nye hovedsti. Landskabsarkitekterne blev i starten af processen kontaktet af kunsthistorikerne UMAGE, som gerne ville formidle samtidskunst i kulturhistoriske rammer. UMAGE syntes, at landskabsarkitekternes tilgang til fornyelse af parken var spændende og stemte overens med deres tilgang til at lave stedsspecifik samtidskunst med afsæt i Glorups særlige historie. Man indgik derfor samarbejdet Geist Glorup, hvor man fik anerkendte danske samtidskunstnere til at skabe kunstværker til parken. Der blev både lavet permanente værker i tæt samarbejde mellem landskabsarkitekterne og kunstnerne men også værker til en midlertidig samtidskunstudstilling i forbindelse med parkens åbning.

Udstillingen åbnede d. 25. maj 2013 med kunstværker fra en række forskellige kunstnere, hvoraf de tre permanente værker stadig kan opleves i parken: Skulpturen Gratia af Karin Lorentzen, der er en integreret del af stiforløbet, Randi & Katrines pavillon Træ og Camilla Berners lille lund Tree Tales.

Randi og Katrines 'Pavillontræ', inspireret af en historisk konstruktion i haven, som i dag kun findes som erindring. Foto: Meriam Nielsen/UMAGE

Samspil mellem flertydige stilarter

Det har helt fra starten været afgørende for projektet at arbejde med en tværfaglig gruppe bestående af arkitekter, landskabsarkitekter, beplantningsteam, kunsthistorikere og kunstnere. Gruppen var med til at forme helhedsplanen, og samspillet mellem de forskellige faggrupper gav landskabsarkitekterne mange nye vinkler på udformningen af parken.

Diskussionen i den tværfaglige gruppe gjorde det tidligt klart, at de skulle være opmærksomme på ikke at lade en enkelt historisk stilperiode tage over men derimod give plads til flertydighed. Samtidig skulle

Fotos fra forsommeren 2017. Spejlbassinet er under renovering. Stensætningen genskabes mens hovedtrappen i in-situ-beton er en nutidig fortolkning af det gamle anlæg.

de ikke være bange for at vise sporene fra både de enkelte perioder og de mellemliggende perioders tilgroning og forfald. Landskabsarkitekterne valgte derfor at supplere de historiske analyser med en række tematiske analyser af havens delelementer. I stedet for at fokusere på enten barokken eller romantikkens indflydelse blev eksempelvis alle parkens vandelementer betragtet som et samlet anlæg og behandlet ligeværdigt. Landskabsarkitekterne skilte parkens komponenter ad og så på havernes vand, beplantning, bygningsværker og tilgængelighed som isolerede temaer. Det har skabt muligheden for at arbejde med haven som helhed på tværs af de flertydige elementer i stedet for at arbejde med små, geografiske områder og afgrænsede delelementer.

Forfald og vedligeholdelse

Det har også været vigtigt for landskabsarkitekterne at bevare forfald og alderdom samtidig med, at nyt blev tilført – både for at skabe kontrast, men også for at sikre en kontinuitet. Der skulle derfor findes en balancegang mellem det gamle og det nye.

I forhold til havens beplantning betød det, at landskabsarkitekterne foretog en grundig vurdering og gennemgang af beplantningen for at se, hvad der var bevaringsværdigt. Der blev derefter udarbejdet en rydningsplan, som skabte kig og fritlagde store gamle træer.

Landskabsarkitekterne udarbejdede også en foryngelsesplan, som inkorporerede nyplantninger omkring det forfald, som potentielt kunne skabe huller i beplantningen. Tilsammen styrkede det den rumlige og visuelle oplevelse af beplantningens forskellige karakterer og typer. Det vil også sikre, at den ældste del af parkens træer erstattes af nye træer, som over tid kan vokse sig store og markante, mens de ældste træer løbende falder fra.

I valget af planter var det også vigtigt, at anlægget blev mindre plejkrævende. Tiderne har ændret sig, og godset har ikke de gartnere til at passe haven, som man havde engang.

Parken er åben for adgang. Fotograf Anne Prytz Schaldemose

Fremtid og nyt liv

Parkanlægget stod i maj 2013 igen klar til besøg med den nye ankomst og sti, men arbejdet med parken fortsætter. Landskabsarkitekterne arbejder stadig videre med at vedligeholde og give nyt liv til nogle af de mere slidte steder i parken. På nuværende tidspunkt er de i gang med at rense spejlbasinnet, så det igen kan komme til at stå som i sin storhedstid, med kanter af natursten og et klart vandspejl. Spejlbasinnet er en central del af parkens samlede vandssystem, hvor de mange mindre søer allerede er blevet rensset op, så vandfladen igen er synlig.

Fornyelsen af parken på Glorup er hovedsageligt sket med midler fra forskellige fonde, suppleret af godsets egenfinansiering og tilskud fra lokale puljer. Fornyelsen er inden for de enkelte faser også sket i mindre bidder. Derfor har helhedsplanen vist sig at være et meget værdifuldt værktøj, idet det samlede blik på parken på tværs af stilarter og årstal har sikret, at større og mindre tiltag støtter hinanden og tilsammen skaber en ny helhed i parken.

Selskabets aktiviteter 2016

Historisk inspiration til nutiden

"Havehistoriske inspirationskilder til nutidig landskabsarkitektur" – således lød temaet for vores foredrag og ekskursioner i 2016. Som noget helt nyt havde vi valgt at gennemføre arrangementerne i samarbejde med Københavns Universitet, Slots- og Kulturstyrelsen og Danske Landskabsarkitekter. I alt blev det til seks foredragsgange og tre ekskursioner. Trods det, at foredragene for første gang blev gennemført som "gå-hjem-møder", oplevede vi en kraftig stigning i deltagerantallet i forhold til de forgangne år.

Forårssæson

Vi indledte året med i februar at mødes i Herkulespavillonen i Kongens Have, hvor Selskabets formand Niels Møller fortalte om *'Revitalisering af De Kongelige Køkkenhaver'*. Det drejede sig om både mindre projekter i bl.a. Bernstorffs Slotshave og Kongens Have samt forslag om at genetablere en stor køkkenhaven ved Gråsten Slot.

De næste foredrag i marts havde temaet *'Når vi tæmmer vandet'*. Jakob Fischer fra GHB Landskab fortalte om vandet som klassisk element i de historiske haver, herunder især i Vaus le Vilcomte. Herefter hørte vi om de spændende tanker som Landskabsarkitekt Tanguy Laviolette fra Slots- og Kulturstyrelsen havde gjort sig om, hvorvidt dele af Kongens Have kan tjene om aftagning af regnvand fra skybrud, hvilket stiller en række spørgsmål i forhold til havens historiske værdier.

I april var vi rykket til Norskehuset i Sorgenfri Slotshave, hvor temaet var *Genius loci* – stedets ånd. Jakob Kamp fra I:I LANDSKAB fortalte her om *"Det langsomme skuespil om stedets identitet"*. Han gennemgik hvad det er der sker, når landskabsarkitekten arbejder med et anlæg med en historie, og om hvordan det kan føre frem til noget, der også har værdi i forhold til nutidig anvendelse. Blandt de mange nævnte steder huskes særlig Guldbergs Plads, hvor blå pæle vil dominere indtil lærketræerne er blevet større, og det bemærkelsesværdige samlende 'tæppe' i en baggård i Classensgade. Foredraget blev efter-

fulgt af Landskabsarkitekt Anja Boserup fra ABSOLUT LANDSKAB, der fortalte om *"Balancepunktet mellem respekten for historien, nutidens krav og ønsker til fremtiden"*. Etableringen af den ny hovedsti og et nyt ankomstareal i Glorups historiske have et fint og spændende eksempel på et balanceret indgreb.

April måneds foredrag fandt sted i Norskehuset i Sorgenfri Slotshave hvor Jakob Kamp og Anja Boserup var foredragsholdere.
Foto: Lisbeth Brorsen.

Vi fik lejlighed til at se en konkret skybrudsløsning og regnvands-håndtering, da vi i maj måned besøgte Lindevangsparken på Frederiksberg. Her tog landskabsarkitekt Marianne Levinsen, der har stået for renovering af den klassiske park, os med på en meget spændende tur. Den nordlige del af parken er bevaret uden ændringer og mod syd er der, under stort hensyn til bevaring af store gamle træer, etableret en grøft med solbærbuske og trædesten til inspiration for den nærliggende skoles elever, en samlingsplads, som samtidig er et overløbsbassin, for mod Peter Bangsvej at slutte med et soppebassin og legeplads. Inspirationen er udsprunget af kilden i den italienske have og har her dannet grundlag for vandet som element. Vandets vej og eftermiddagens ekskursion sluttede af ved den elegante Fibonacci sløjfe ved Peter Bangsvej.

Sommerture i det herskabelige

På årets første sommertur i juni besøgte vi Hindsgavl og Horsens under temaet herregårdslandskaber og byparker. Her blev vi guidet af de to stedkendte eksperter, landskabsarkitekt Astrid Jørgensen og tidligere byarkivar Bodil Møller Knudsen. En tur gennem Hindsgavl dyrehave førte os frem til de inspirerende dyrkningshaver og videre til den romantiske park, der strækker sig lige ned til Lillebælt, med smukke udsigter, romantiske pavilloner og store træer. På Horsens museum fik vi et kort foredrag om egnens godsgartnerne, køkkenhaveproduktion og handelsgartnerier. Herfra gik turen til Bygholm Park og endelig til Vitus Berings Park, der i 1950'erne blev anlagt af C. Th. Sørensen, og som nu er fredet som et selvstændigt landskabsarkitektonisk værk i henhold til bygningsfredningsloven.

Vi besøgte to markante anlæg i det sydsjællandske på årets anden sommertur i august. Fra den smukke Vemmetofte Klosterhave, hvor vi blev vist rundt af skovrider Leif Madsen, gik turen til Gisselfeld. Her tog Greg Kobett os med på tur i den 40 ha klassiske engelske landskabshave, hvor vi hørte om renoveringsprojekter og de udfordringer det fører med sig, herunder genetablering af karpedambruget og istandsættelse af fiskemesterens hus. Vi sluttede dagen af i Hesede Skov (Paradishaven) med vildtvoksende gamle træer og eksotiske vækster.

Fra Paradehuset
på Gisselfeld. Foto:
Lisbeth Brorsen.

Havehistorisk Selskabs medlemmer på sommerturen til
Gisselfeld en smuk augustdag. Foto: Lisbeth Brorsen.

Historiske haveplaner blev fremvist på sommerturen i parken i Gisselsfeld.
Foto. Pernille Thomsen.

Selskabets medlemmer besigtiger parken på Gisselsfeld. Foto: Lisbeth Brorsen.

Efterårssæson

Efterårets arrangementer blev afholdt hos Slots- og Kulturstyrelsen og blev indledt i september med under titlen ”*Transformation af historiske anlæg*”. Landskabsarkitekt Kristine Jensen fortalte os her om integration af landskabet i transformationen af historiske anlæg ved etableringen af det store anlæg ved Jelling og omgivelserne til det nye Moesgård Museum. Derefter fortalte Lektor Torben Dam især om Varusschlacht Museum und Park Kalkriese og om teorien bag de bemærkelsesværdige markeringer i det historiske landskab.

”*Restaurering af historiske anlæg i en nutidig kontekst*” var temaet i oktober måned, hvor Landskabsarkitekt Charlotte Skibsted tog os med på en spændende og grundig virtuel rejse gennem genskabelse og fornyelse på Sanderumgaard og om etablering af en H.C. Andersen Have i Odense. Derefter fortalte landskabsarkitekt Torben Schönherr først om fornyelse og nytolkning af Fredensborg Slotshaves parterre og Brede Alle, og derefter om tankerne bag omlægningen af pladsen omkring Ribe Domkirke og om etablering af regnvandssikring af Sankt Annæ Plads. Videre fik han også lige nævnt haven foran Østre Landsret i Bredgade i København og den midlertidige skov på Store Torv i forbindelse med Aarhus Festuge i 2010.

Foredrag ved Torben Schönherr i oktober i Slots- og Kulturstyrelsens lokaler.
Foto: Bjarne Larsen.

Ved årets sidste arrangement i november var temaet ”Metoder til forandring”. Professor Ellen Braae bragte os her gennem teorier, transformation og rangordning af metoder, herunder blandt meget andet både omkring historikken i anvendelse af spolia og om de klassiske restaureringsteoretikere som Ruskin og Violet le Duc samt de senere som Exner og Carlo Scarpa. Christine Waage Rasmussen måtte melde afbud og i stedet fortalte Marie-Louise Wanscher levende om istandsættelsen af Tirsbæks Have, herunder om genetableringen af det store vinbjerg. Haven er en af de ni herregårdshaver, hvis istandsættelse Realdania har ydede støttet til.

Digitalisering af årsskriftet

Selskabet modtog i 2016 et tilbud fra Det Kongelige Bibliotek om at gøre årsskriftet tilgængeligt via tidsskrift.dk. Ved at lægge alle årsskrifter i digital fuldtekst ud på Det Kongelige Biblioteks portal håber vi, at årsskriftet, der allerede findes i digital form på vores hjemmeside, nu vil nå ud til et endnu større publikum. Arbejdet med at lægge artikler fra alle årsskrifter ud på tidsskrift.dk vil finde sted i løbet af 2017.

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

© Havehistorisk Selskab og forfatterne

2016

REDAKTION

Louise Windfeldt, Bjarne Larsen & Pernille Thomsen

DESIGN

Carl-H.K. Zakrisson, Polytype

TRYK

Narayana Press, Gylling

UDGIVER OG EKSPEDITION

Havehistorisk Selskab

Slotshavekontoret, Frederiksberg Runddel 3E

DK-2000 Frederiksberg c

havehistoriskselskab.dk

havehistoriskselskab@gmail.dk

ISBN 978-87-88241-36-5

ISSN 0107-895X

Om motivet på Havehistorisk Selskabs årsskrifts forside

Motivet er hentet fra Danmarks ældste bog om haver og havebrug, Hans Rasmusson Blocks *Horticultura Danica* fra 1647. Bogens undertitel lyder: *Hvorledis en zirlig oc nyttig Urte-Hawe i Dannemarck kand anrettis, beprydis oc ved Mact holdis.*

Block kaldte sig urtegårdsmand. Hans navn er især knyttet til den kongelige lysthave Lundehave, i dag bedre kendt som Marienlyst, nær Kronborg. Lundeaves renæssanceinspirerede bygninger og haveanlæg er da også emnet i et af kapitlerne i *Horticultura Danica*. Men ellers er det mere generelt havens disposition og plantemateriale, herunder også træer og buske, der har Blocks primære interesse. Bogens tekst ledsages af mange illustrationer, herunder især mønstre til plantninger.

Det valgte motiv viser to sådanne geometriske mønstreplaner. Den ene er vist beplantet med urter, mens den anden kan tænkes også at skulle rumme nogle af de mange blomster, Block beskriver i sin bog. Tulipaner som dem, vi også ser her, fandt i 1600-tallet kun anvendelse i særligt fornemme og kostbart udstyrede haver. Øverst ses urtegårdsmanden i færd med at beskære.

